

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Павлик О.А.

(підпис) (прізвище, ініціали)

«___» _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

«___» _____ 2023 р.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У
ДІАЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗПОМ-22
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 013 Початкова освіта
Калініченко Олени Олексіївни

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент

Лисевич Олександра Вікторівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ___ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

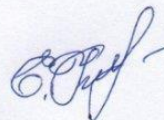
(підпис) (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2023

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Калініченко Олена Олексіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ДІАЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ	8
1.1. Культура спілкування молодших школяра як психолого-педагогічна проблема	8
1.2. Діалогічна навчальна ситуація як засіб розвитку культури спілкування	17
1.3. Особливості психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку	25
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА РОБОТИ ЩОДО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ДІАЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ	33
2.1. Діагностика рівнів культури мовленнєвого спілкування у дітей молодшого шкільного віку	33
2.2. Система роботи з дітьми молодшого шкільного віку	45
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	61
Висновки до розділу 2	65
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70
ДОДАТКИ	76
Додаток А	
Додаток Б	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що у сучасному світі спілкування виступає одним з найважливіших чинників ефективності людської діяльності, успішної соціалізації та реалізації життєвих цілей. Молодші школярі повинні вступати у міжособистісні відносини, уміти їх встановлювати, оскільки це забезпечує створення сприятливої ситуації розвитку дитини, його успішну соціалізацію, задовольняє потребу в спілкуванні. Багато молодших школярів зазнають серйозні труднощі у міжособистісних стосунках: вони не вміють за власною ініціативою вступати у контакт з іншими людьми (однолітками та дорослими) та підтримувати цей контакт, адекватно виражати свої симпатії й антипатії, тому ці діти часто конфліктують, поведуться агресивно з оточенням або замикаються наодинці.

Культура спілкування – це частина культури поведінки, яка виражається головним чином в мові, у взаємному обміні репліками та бесіди. Проблема формування культури мовного спілкування у дітей молодшого шкільного віку розглянута у роботах вітчизняних педагогів: Т. Іванової, М.Ільяша, Г. Костюка, О. Кулешової, Л. Орбан-Лембрик, О. Шевнюк та ін.

Актуальними роботами щодо вивчення культури спілкування молодших школярів як умови становлення взаємин з однолітками, уміння підростаючої особистості узгоджувати власну поведінку в процесі взаємодії у навчальній діяльності є дослідження І. Бужиної, С. Гарячої, А. Глущенко, В. Горєєвої, К. Журби, М. Іванчук, Т.Калечиц, З. Кейліної, В. Киричок, Б. Кобзаря, О. Кононко, Т. Кравченко, В. Кузя, Г. Лаврентьєвої, В. Мухіної, М. Ночевника, К.

Платонова, Г. Пустовіта, Ф. Хміля, К. Чорної та ін.

Окремі аспекти проблеми культури спілкування були предметом дослідження наукових робіт, зокрема: формування культури особистісного

спілкування у дітей різного віку (Л. Власенко, О. Гуменюк, К. Джеджера, І. Мачуська, Л. Соловець, Р. Шулигіна та ін.); формування культури ділового спілкування (В. Лівенцова, О. Рембач та ін.); формування умінь спілкування у позакласній діяльності (З. Діхтяренко, К. Дорошенко, О. Матвієнко, К. Слесик та ін.); виховання мовленнєвого етикету (М. Алексєєва-Вовк, Н. Волошина, Т.

Гончар, О. Корніяка, О. Кузьмич, О. Проценко, В. Тернопільська та ін.

Ці автори стверджують, що молодший шкільний вік є сприятливим для формування культури спілкування, оскільки діти цього віку багато спілкуються і вже досить добре володіють мовою як засобом спілкування.

Актуальність обраної проблеми спонукала нас до вибору теми магістерської роботи: **«Розвиток культури спілкування молодших школярів у діалогічних навчальних ситуаціях».**

Мета: теоретично обґрунтувати та практично перевірити ефективність використання діалогічних навчальних ситуаціях на інтегрованих уроках як засобу розвитку культури спілкування молодших школярів.

У відповідності з метою дослідження вирішувались **завдання:**

1. Охарактеризувати сутність поняття «культури спілкування молодших школярів» у психолого-педагогічній, методичній літературі;
2. Описати діалогічні навчальні ситуації як засіб розвитку культури спілкування молодших школярів на інтегрованих уроках;
3. Охарактеризувати сутність інтегрованого навчання, його особливості;
4. З'ясувати педагогічні умови розвитку культури спілкування молодших школярів засобами діалогічних навчальних ситуаціях на інтегрованих уроках;
5. Виявити рівень сформованості культури спілкування молодших школярів;

6. Впровадити систему роботи щодо розвитку культури спілкування молодших школярів засобами діалогічних навчальних ситуацій на інтегрованих уроках;

Об'єкт дослідження: розвиток культури спілкування молодших школярів.

Предмет дослідження: діалогічні навчальні ситуації як засіб розвитку культури спілкування молодших школярів інтегрованих уроках.

Досягненню мети і розв'язанню поставлених завдань сприяло використання комплексу **методів дослідження:**

- *теоретичні* – аналіз науково-методичної літератури;
- *емпіричні* – анкетування, статистичні методи.

Експериментальна база. Дослідно-експериментальної робота проводилась на базі Василівської гімназії Раївської сільської ради

Практична цінність дослідження полягає у розробці і практичному застосуванні навчальної методики, спрямованої на розвиток **культури спілкування молодших школярів засобами діалогічних навчальних ситуацій** на інтегрованих уроках другого циклу навчання. Матеріали **магістерської роботи** можуть бути використані у майбутній професійній діяльності автора, при написанні статей.

Апробація результатів дослідження. Результати кваліфікаційного дослідження доповідалися на науково-практичному семінарі КДПУ «Неперервна освіта у контексті глобалізаційних змін: Шляхи подолання контраверсійності» (25 травня 2023 р.). За результатами дослідження опубліковано статтю «Розвиток культури спілкування молодших школярів у діалогічних навчальних ситуаціях» (Педагогічне Криворіжжя: педагогічний альманах / За заг. ред. Дороніної Т.О. – Кривий Ріг: ВЦ КДПУ. 2023. Вип.9. 117 с., С. 58-60), «Розвиток культури спілкування молодших школярів» (Актуальні питання теорії і практики початкового навчання: Збірник наукових праць

студентів. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2023. Вип.16. 138 с., С.47-51).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаної літератури, що нараховує 70 джерел, загальний обсяг роботи – 89 сторінок, з яких 66 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ДІАЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

1.1. Культура спілкування молодших школярів як психолого-педагогічна проблема

Український педагогічний словник визначає культуру як “сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності. У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює, насамперед, систему виховання, освіти, духовної творчості. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльністю ”[14, с.182]. Отже, ми можемо розглядати культуру як рівень, який досягається у будь-якій діяльності.

Аналізуючи наукову літературу, ми звернули увагу на те, що разом з поняттям «спілкування» використовують терміни «комунікація» та «взаємодія».

Комунікація – це передача інформації від однієї системи до іншої за допомогою спеціальних матеріальних сигналів, носіїв. У суспільстві комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями, культурами за допомогою знакових систем (мов). Комунікація між людьми відбувається у формі спілкування як обмін цілісними знаковими утвореннями (повідомленнями), в яких відображаються думки, знання, ідеї, ціннісні стосунки, емоційні стани, програми діяльності сторін, що спілкуються [59, с.115].

Термін комунікація означає: а) форму зв'язку (телефон, радіо); б) акт спілкування, зв'язок між індивідами; в) повідомлення інформації однією

особою іншим; масова комунікація як процес повідомлення інформації за допомогою технічних засобів великим аудиторіям [12]. Отже, якщо так порівняти поняття «спілкування» з поняттям «комунікація», то можна розглядати їх як синоніми.

Для спілкування специфічною ознакою є взаємодія (категорія, яка відтворює процес впливу різних об'єктів один на одного) [59, с.29].

Успіх спілкування визначається тим, наскільки ефективним був такий вплив. Отже, спілкування ми будемо розглядати як комунікацію (обмін інформацією) та як взаємодію (вплив, протидія, співпереживання).

У наукових працях поняття культури спілкування тлумачиться в аспекті становлення і розвитку взаємних контактів, містить в собі обмін певною інформацією, створення єдиної моделі взаємодії, сприйняття та усвідомлення ролі оточуючих людей.

Культуру як продукт спільної життєдіяльності людей, систему способів їх колективного існування, діяльності та взаємодії для досягнення спільних цілей, упорядкованих правил та соціально прийнятних технологій задоволення групових й індивідуальних інтересів і потреб, які реалізуються у формах людської діяльності. Культура як особистісна характеристика відображає рівень оволодіння певною діяльністю, розвиток якостей, умінь і здібностей, необхідних для її ефективного виконання» розглядає Г. Балл [8].

Культура спілкування – одна з базових особистісних характеристик, а людина є суб'єктом комунікації, коли здійснюється взаємодія з оточенням, опанування культурних традицій, особистість може оволодіти чітко визначеними засобами спілкування.

У процесі включення у взаємодію є можливість розвинути комунікативні здібності особистості, якими є знання, уміння, навички, почуття, ставлення.

Відповідно, завдяки ним відбувається використання засобів культури спілкування, які є особистісною формою взаємодії та діяльності.

Отже, спілкування включає в себе впливи учасників – інтеракцію, обмін інформацією – комунікація, сприйняття – перцепцію.

Інтерактивний компонент розглядається як взаємодія під час спільної діяльності (згода, пристосування, конкуренція, конфлікт).

Перцептивний компонент – це процес сприйняття співрозмовників, уміння зрозуміти настрій за вербальною або невербальною поведінкою у комунікативній ситуації.

Комунікативний компонент пов'язують з обміном інформацією, яку необхідно сприйняти, зрозуміти та відповідно вчинити. Комунікативний компонент передбачає використання вербальних і невербальних засобів спілкування. Обмін інформацією є досить складним аспектом педагогічної діяльності, важливо забезпечити мотивацію та розуміння інформації [12].

Спілкування має власну структуру: відправник (адресант)повідомлення, отримувач (адресат), форми, теми (зміст), код або мова повідомлення. Усі ці компоненти створюють ситуації повідомлення, яких відображаються погляди, позиції, установки, відносини.

У своїй роботі Н. Бабиш розглядає культуру спілкування як поняття багатоаспектне: «психологічне, філософське, етичне, лінгвістичне, бо є складовою людської активності–діяльності та поведінки людини. Культура спілкування визначає загальний рівень культури народу, багатство і традиції його історичного досвіду у взаємодії людей та їхнього впливу один на одного» [6].

Культура спілкування є складовою культури поведінки особистості в суспільстві. Культура поведінки є сукупністю проявів поведінки людини у

різних сферах та спілкуванні з оточенням, які втілюють зовнішні вияви моральних і естетичних норми поведінки.

Культура поведінки постійно поєднується з культурою спілкування. Значущим у формуванні культури поведінки є формування культури спілкування як сукупності знань, умінь і навичок, які проявляють адекватну поведінку в різних ситуаціях взаємодії та спілкування.

Т. Чмут дає визначення культурі спілкування як складової частини культури людини загалом, яка містить у собі певну суму знань про спілкування. Для культури спілкування характерна нормативність, яка визначає, як мають спілкуватися люди в певному суспільстві, у конкретній ситуації. Зазвичай норми визначаються станом суспільства, його історією, традиціями, національною своєрідністю, загальнолюдськими цінностями» [66].

На думку Г.Чайки: «лише знання не забезпечать культури спілкування, якщо ними не скористатися. Для того, щоб спілкування було успішним, потрібні вміння, а їх набувають з досвідом, психологічними засобами, за допомогою певних вправ. Тож, культура спілкування – це сума набутих людиною знань, умінь і навичок спілкуватися, які створені, прийняті та реалізуються в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку» [67].

О. Корніяка зауважує: «культура спілкування виступає як форма існування ставлення суб'єкта до комунікативної дійсності. Це ставлення є тією рушійною силою, що приводить у дію механізм комунікативного розвитку суб'єкта спілкування, загалом весь механізм його соціалізації. У результаті синтезу особистісних і комунікативних характеристик суб'єкта спілкування створюється новий, інтегративний ефект – становлення комунікативної культури, яка виникає, функціонує і розвивається у процесі міжособистісної взаємодії» [32, с.330].

Поняттю комунікативної культури дослідниця дає таке визначення: «комунікативна культура – це функціональна єдність комунікативних знань, якостей і вмінь суб'єкта спілкування, що мають для нього особистісний смисл і дають змогу досягти соціально-комунікативних цілей. Особистісна мотиваційна сфера визначає характер діяльності суб'єкта спілкування, детермінує її культуру і результат» [31].

У розумінні дослідниці «комунікативна культура є психологічним інструментом суб'єкта в діяльності спілкування, засобом освоєння ним комунікативного досвіду суспільства. Набута людиною у процесі спілкування комунікативна культура, що забезпечує нормальну комунікативну діяльність і повноцінну її життєдіяльність у соціумі, є загальним явищем, пов'язаним зі спільною властивістю людей, і одиничним, унікальним, особливим, притаманне конкретному індивіду і вироблене з урахуванням вимог суспільства до психологічно комфортного і комунікативно ефективного спілкування» [31].

Отже, культура спілкування є вмінням висловлювати власні погляди, думки, передавати почуття та емоції оточуючим, підтримувати співрозмовників під час взаємодії, вміти слухати. Культурна людина ніколи не перебиває співрозмовників, здатна не помічати окремі недоліки у висловлюваннях співрозмовників, демонструвати вияв розуміння та доброзичливості, уважного ставлення, що засвідчує оволодіння вміннями та навичками культури спілкування.

Культура спілкування містить прийняті у конкретному суспільстві:

- способи висловлювати думки, погляди, емоції, почуття, ставлення до себе та оточення;
- вербальні засоби, які складають основу мовлення, ознаки та властивості мовлення, мовленнєві засоби;

- невербальні засоби, серед яких жести, міміка, рухи, зовнішній вигляд та ін.

Звичайно потрібно, щоб вказані способи були прийнятими у групі школярів, виокремлювалися конкретні значення, які знають учасники спілкування. В усвідомленні культури спілкування важливим є забезпечити цей процес вербальними та невербальними засобами, які містять можливості для взаємного розуміння та ефективної взаємодії.

Актуальність вивчення процесу розвитку культури спілкування молодших школярів обумовлена тим, що основним завданням сучасної школи, на думку НУШ, є виховання людини, яка може:

- а) свідомо будувати мовлення відповідно до цілей комунікації;
- б) висловлювати свою думку та обґрунтовувати свою точку зору та оцінку подій;
- в) вміти орієнтуватися в цілях, завданнях, засобах і умовах спілкування, вибирати адекватні мовні інструменти для успішного вирішення комунікативних завдань.

Формування мовленнєвої культури школяра, підвищення успішності своєї освітньої, соціальної та побутової діяльності, є одним з найважливіших напрямків початкової освіти [44].

Оволодіння мовленнєвою культурою є передумовою формування соціально активної особистості. Дитина спочатку володіє мовою у процесі спілкування з батьками, а завдання вчителя – в процесі навчання і виховання сформувати у дитини здатність спілкуватися з однолітками, вчителями, батьками.

Виходячи з вище наведених визначень, розвиток культури мовленнєвого спілкування у дітей молодшого шкільного віку – це "процес оволодіння дітьми нормами та правилами мовленнєвого спілкування, культури мовлення та

мовленнєвого етикету. Які ґрунтуються на повазі, доброзичливості та ввічливості, з використанням відповідного словникового запасу та форм мовленнєвого етикету, а також ввічлива поведінка в громадських місцях і в побуті" [31, с. 156].

Відповідно до НУШ початкової освіти, зміст, що забезпечує формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів, включає:

1. Сфери та ситуації мовленнєвого спілкування, у тому числі етикетного.
2. Культуру спілкування.
3. Культуру розмовного мовлення [40].

Цей зміст говорить про те, що у молодшого школяра необхідно формувати культуру мовленнєвого спілкування – "умінь використовувати мовні засоби в різних умовах спілкування" [31].

Культури мовленнєвого спілкування молодших школярів це:

- уміння точно і ясно висловлювати свої думки;
- уміння говорити грамотно, дотримуватися норм російської літературної мови;
- уміння користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити

ввічливо;

уміння використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення На думку О.М. Корніяки, "оскільки для молодших школярів значущою стає сфера спілкування, то для них є важливими такі вміння культури мовленнєвого спілкування:

- уміння познайомитися з вподобаним однолітком;
- звертатися до однолітка на ім'я, до дорослого - на ім'я та по батькові;

- уміння використовувати варіативні форми привітання (здрастуйте, добрий день, добрий вечір, добрий ранок, привіт). Прощання (до побачення, до зустрічі, до завтра). Звернення до дорослих та однолітків із проханням (дозвольте пройти; дайте, будь-ласка). Подякою (спасибі; велике спасибі), образою, скаргою" [32, с. 15].

В.О. Науменко зазначає, що лінгвістичною основою культури мовленнєвого етикету виступає система мовних засобів на різних мовних рівнях:

- На рівні лексики та фразеології:

- 1) Спеціальні слова та стійкі вирази – етикетні формули (наприклад, "Спасибі", "Будь ласка", "Прошу вибачення", "Вибачте", "До побачення" тощо);
- 2) Спеціалізовані форми звернення (наприклад, "пан", "товариш", "молода людина");
- 3) Фразеологізми, прислів'я, приказки, пов'язані з традиціями мовленнєвого етикету (наприклад, "Ласкаво просимо!"; "З легким паром!"; "Ласкаво просимо до нашого куреня!"; "Прошу любити і жалувати!"; "Скільки років, скільки зим!" тощо);

- На граматичному рівні: використання для ввічливого звернення множини (зокрема займенника Ви); використання питальних речень замість наказових (наприклад, "Ви не скажете, котра година?", "Чи не могли б Ви трохи пройти вперед?" тощо);

- На стилістичному рівні: вимога грамотного, культурного мовлення, відмова від уживання слів, що прямо називають непристойні об'єкти і явища, використання замість цих слів евфемізмів;

На інтонаційному рівні: використання ввічливої інтонації (наприклад, фраза "Будьте люб'язні, зачиніть двері" може звучати з різною інтонацією залежно від того, чи передбачається в ній ввічливе прохання, чи безцеремонна

вимога); - На рівні орфоєпії: використання "Здрастуйте" замість "Здрастуйте", "Будь ласка" замість "Пожалста" тощо;

- На організаційно-комунікативному рівні: заборони перебивати співрозмовника, втручатися в чужу розмову тощо" [42, с. 41].

С. К. Богдан додає, що "в лінгвістичну основу мовленнєвого етикету входять правила вибору "ти" або "Ви" – форм спілкування. "Загалом їхній вибір диктується складним поєднанням ознак зовнішніх обставин спілкування і внутрішніх реакцій комунікантів: ступенем знайомства партнерів ("ти" - знайомому, "Ви" - незнайомому). Неофіційністю/офіційністю обстановки спілкування ("ти" - неофіційне, "Ви" - офіційне). Характером ставлення до адресата ("ти" - дружнє, "тепле", "Ви" - підкреслено ввічливе або натягнуте, відчужене, "холодне"). Рівністю / нерівністю рольових стосунків (за віком, становищем: "ти" - рівному і нижчому, "Ви" - нерівному і вищому)" [11, с. 5].

Так виявляється, що "ти" – це родинне, дружнє, інтимне, довірче, рівне, фамільярне звернення до адресата. "Ви" – ввічливе, шанобливе, офіційне, відчужене, нерівне звернення до адресата.

Особливу увагу в процесі формування культури мовленнєвого спілкування в молодших школярів приділяють ввічливості. Ввічливість – це тактовність, доброзичливість. Вона, за словами Н.Д. Бабич, "протиставлена царині "антиетикету" (неввічливості, лайки, сварки, образ, словесних принижень тощо). Загалом для мовленнєвого етикету провідним є принцип ввічливості, який є етичною категорією, тобто є моральною якістю людини, що завжди виявляє доброзичливість і дотримується зовнішніх норм спілкування (що офіційніші стосунки та що менш знайомі люди одне з одним, то більш необхідна ввічливість)" [5, с. 131].

Таким чином, культура мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку включає в себе формування групи вмінь:

уміння точно і ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно і ввічливо, дотримуватися норм української літературної мови;

- уміння користуватися правилами мовленнєвого етикету;
- уміння використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення.

Формування вмінь культури мовленнєвого спілкування в молодших школярів практично неможливо організувати в жорстко обмежених рамках навчальної взаємодії, основна мета якої – навчання (оволодіння системою знань), а не спілкування школярів. Тому формування культури мовленнєвого спілкування у молодших школярів ефективніше проводити і в позаурочній діяльності.

1.2. Діалогічна навчальна ситуація як засіб розвитку культури спілкування

Ситуації спілкування у педагогічній діяльності – це спонтанна або спеціально проєктована форма спілкування, спрямована на розвиток комунікативних навичок школяра.

Ситуації спілкування – це унікальний дидактичний інструмент розвитку комунікативних умінь молодшого школяра, який застосовують практично на будь-якому уроці шкільної програми, у виховній діяльності, у позаурочних заняттях, у неформальній обстановці. Ситуації спілкування – це унікальний метод формування різних умінь мовленнєвого розвитку.

Типи спілкування в педагогічній діяльності:

- офіційне;
- формальне;
- особистісне;
- випадкове;

- конфлікт, суперечка, переговори;
- групова дискусія;
- формальне.

Залежно від цілей, змісту та засобів спілкування можна поділити на види:

- соціально-орієнтоване;
- групове;
- особистісно-орієнтоване; - внутрішньоособистісне.

Так само поділяють типи міжособистісного спілкування:

- імперативне (авторитарна форма)
- маніпулятивне (з метою досягнення намірів); - діалогічне (рівноправне).

У своєму дослідженні Е.С. Березюк відводила оповіданню та бесідам особливе місце серед інших засобів і методів розвитку мовлення. Розроблена нею методика полягає в проведенні вільних бесід, полягає в проведенні бесіди в невимушеній ситуації, де дитина є і оповідачем, і слухачем. Бесіда може носити виховний, пізнавальний, розважальний характер, але користь від мовленнєвого спілкування дорослого з дитиною для розвитку комунікативних здібностей останньої, очевидна [9].

Діалог потрібно розглядати як комунікативний акт, у якому існують дві ролі: мовець і слухач. Діалог – ситуативна подія, є продуктом спілкування. Молодшому школяреві найчастіше дуже складно почати діалог, тому варто включити у навчання ситуації спілкування, спрямовані на розвиток комунікативних навичок за допомогою навчальної бесіди, діалогу. Однією з властивостей діалогу є ситуативність. «Ситуативний контекст спілкування – обставини в яких відбувається спілкування: місце, час, особистість партнера, соціальні ролі учасників тощо» [12].

Діалогічне спілкування ґрунтується на спільному обговоренні ситуації, вмінні слухати та чути співрозмовника, здатності сприймати його позицію та переживання [70].

У роботах з соціальної перцепції виникла теорія про роль ситуації та особистісних мотивів у прогнозуванні та поясненні поведінки інших. Було зроблено висновок про те, що люди схильні сприймати свою власну поведінку як реакцію на ситуаційні фактори, а поведінку інших – як результат їх особистісних рис. Пояснюється це тим, що учасник і спостерігач мають різні типи доступної їм інформації [16, с.41].

Отже, ми можемо зробити висновки про те, що необхідно враховувати суб'єктивну інтерпретацію людиною ситуації.

Д. Джонсон зауважує, що коли йдеться про дослідження поведінки, то важливо враховувати, що ми маємо справу не з окремим впливом, а з системою впливів, або ситуацій. При цьому ситуація може тлумачитися відповідно до того хто діє у ситуації, яка діяльність відбувається, як ситуація змінюється під впливом поведінки, діяльності учасників, завдяки чому виникають нові ситуації, які діють на суб'єкт [54].

Ми вважаємо, що перевага діалогічних навчальних ситуацій як засобу розвитку культури спілкування молодших школярів аполягає у тому, що вимагає приймати рішення, залучає до спілкування, обумовлює необхідність імпровізувати. Таке розуміння ситуації обумовлює визначення її як сукупність умов, обставин, які використовує вчитель для досягнення бажаного результату.

Під час навчання молодшого школяра діалогічного мовлення важливе знання не тільки мовних, а й психологічних особливостей. Перебуваючи у різних ситуаціях спілкування, дитина інстинктивно обирає найбільш їй знайомі, у подібних ситуаціях, мовні засоби. Саме тому важливо, розробити роботу з формування культури мовлення таким чином, щоб дитина побувала в різних ситуаціях спілкування.

У сучасному освітньому середовищі підвищення мовленнєвої культури школярів є одним з актуальних завдань. У зв'язку з сучасним етапом розвитку

суспільства та з високими державними вимогами визначаються освітні завдання, спрямовані на підвищення комунікативних умінь особистості. Відповідно до окреслених вимог пріоритетним напрямом в умовах запровадження НУШ у початковій школі є розвиток культури мовленнєвого спілкування учнів.

Культура створена людиною в процесі діяльності, створена для людини, яка є і об'єктом, і суб'єктом культури, і творцем культури. Культура являє собою результат діяльності людини, багатство, накопичене людством. Значення культури полягає в тому, що вона дає можливість людині самовиразитися, проявити себе творчо і закарбувати в певних духовних і матеріальних об'єктах. Культура розкриває особистість людини. Культура мовленнєвого спілкування – це поняття багатозначне, що включає володіння нормами усної та письмової літературної мови (правилами вимови, наголосу, слововживання, лексики, граматики, стилістики) у процесі спілкування та мовленнєву поведінку відповідно до норм етикету [1].

Найважливішу роль в освіті відіграє розвиток комунікативної компетенції. Здебільшого роль навчальних заходів у підвищенні мовленнєвої культури молодшого школяра відводиться спеціалізованим предметам, таким як українська мова, літературне читання, або позаурочним заняттям, наприклад, розвиток мовлення, функціональна грамотність. Але формуванням мовленнєвої культури учнів потрібно серйозно займатися впродовж усього освітнього процесу, в усіх сферах діяльності молодшого школяра.

У початковій школі дитина стикається з поняттям мовленнєвої норми, починає відрізняти літературну мову від просторіччя, діалекту, жаргону, замислюється над доречністю вживання тих чи інших засобів мови у певних ситуаціях. Програма початкової школи передбачає усвідомлене засвоєння та прийняття молодшим школярем правил і норм, що регламентують мовлення

дитини в ситуаціях усного та письмового спілкування. Інакше кажучи, відбувається вдосконалення вмінь у галузі культури мовлення та виховання культури мовленнєвої поведінки [40].

Діалог часто виникає спонтанно, мовлення при цьому наповнюється вставними словами, вигуками, частками, що слугують для заповнення пауз. За будь-яких обставин та умов формування діалогічного мовлення, важливо відпрацювати в учнів уміння керувати своїми висловлюваннями. Вироблення діалогічного мовлення – це навчальна діяльність, мета якої опанувати мовлення як засіб спілкування [43].

Для того щоб закласти основи культури мовленнєвої поведінки, необхідно зробити мовлення (спочатку чуже, а згодом і своє) предметом спостереження й уважного ставлення до нього учнів. Для вирішення цього завдання до змісту навчання включається:

- формування уявлень про мовлення як спосіб спілкування між людьми, про основні вимоги до мовлення та різновиди мовлення: усне та письмове;
- формування уявлень про стильову диференціацію мовлення залежно від завдання та умов спілкування;
- формування знань про правила мовленнєвої поведінки та етикетні формули, які використовуються в деяких ситуаціях, і вміння дотримуватися цих правил у спілкуванні зі знайомими та незнайомими людьми [12].

Спілкування з дорослими дає дітям зразки ведення діалогу. А спілкування з ровесниками – показник сформованої комунікативних умінь школярів. Найбільш ефективним, але менш вивченим засобом розвитку культури мовлення молодшого школяра є спілкування, а саме ситуації спілкування як засіб формування культури мовлення молодшого школяра [43].

На відміну від діалогічного мовлення монологічне мовлення потребує певної підготовчої роботи та значного вольового зусилля. Так само на відміну від діалогічного мовлення, монолог не є стихійним явищем. Наприклад, доповідь, повідомлення, розповідь за спостереженнями, готується, найчастіше, кілька днів. Оповідач заздалегідь планує план свого монологу, тему, стилі та форми, окремі мовні фрагменти якими користуватиметься. До самостійної розповіді учень готується на уроках, до змісту яких входить: словникова робота, бесіда, переказ, складання речень [42].

Вимоги до складання діалогу здебільшого полягають у тому, щоб він був зрозумілий. Тому слід звернути увагу на емоційну зацікавленість оповідача, на етапах підготовки та реалізації. Необхідно домогтися того, щоб монолог став для

учнів доступним засобом вираження своїх думок, почуттів, позицій.

Молодший школяр – це така людина, яка активно опановує навички та вміння спілкування. У цей період відбувається інтенсивне встановлення дружніх зв'язків. Одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі є набуття вмінь і навичок соціальної взаємодії з групою однолітків [15]. Найважливішим умінням є вміння спілкуватися, підтримати тему розмови, вміти висловити свої думки та почуття.

Спілкування з однолітками відіграє важливу роль у цьому віці. Воно не тільки робить самооцінку адекватнішою і допомагає соціалізації дітей у нових умовах, а й стимулює їхнє навчання [39].

У початковій школі мовленнєвій активності учнів приділяється велика увага. Мовлення є одним із чинників успішного засвоєння навчального матеріалу та налагодження міжособистісних стосунків. Деякі учні мають такі риси характеру, як скутість, замкнутість, сором'язливість, що заважає своєю чергою відповідати на запитання вчителя, брати участь у бесідах.

Першочерговим завданням процесу розвитку культури спілкування молодшого школяра є навчання змістовно, грамотно висловлювати свої думки. Мати достатній словниковий запас, що дає змогу дитині точно доносити свої думки до адресата.

Уроки з діалогічними ситуаціями дають змогу розкрити весь потенціал щодо формування культури мовлення молодшого школяра. Учні на уроках мають змогу не лише вивчати правила рідної мови та знайомитися з літературною мовою, а й активно практикуватися в різних ситуаціях спілкування, пізнаючи багатогранність найбагатшої мови у світі. Крім пізнавальних функцій, на учнів здійснюється виховний вплив, що сприяє їхньому моральному та духовному зростанню. Тексти, пропоновані на уроках близькі молодшим школярам і зрозумілі, в них описуються життєві ситуації, а іноді й повчальні, здоров'язбережувальні історії. Дуже часто подібні історії знаходять відгук у свідомості дитини, викликаючи позитивні емоції, що побічно зближує її з літературною мовою. При цьому бажання знайомитися з новими творами зростає, словниковий запас поповнюється, у мовленні починають з'являтися нові словесні звороти, прийоми. Знайомство зі зразковими текстами веде до розвитку культури спілкування.

Мета уроків – розвиток культури спілкування молодшого школяра за допомогою унікального дидактичного прийому – ситуації спілкування. Цілеспрямовано збагачувати культуру мовлення дітей, навчити слухати і розуміти, а також вибудовувати логічний ланцюжок власного мовлення, використовуючи різноманітні синтаксичні форми висловлювати свої думки.

Розвиток культури спілкування молодшого школяра, визначається як уміння ясно і чітко формулювати свої думки та передавати за допомогою мови.

Учень повинен уміти висловлювати свої думки дохідливо і найбільш доречно відповідно до ситуації спілкування.

З самого раннього дитинства людина відчуває потребу до спілкування і протягом усього свого життя вдосконалює мовлення. Відомо, що мотивувальним чинником для мовленнєвої активності слугують емоції, і що емоції яскравіші, то потреба до спілкування буде вищою. Людина, істота соціальна, яка відчуває потребу в спілкуванні.

Варто зазначити, формування мовлення молодшого школяра не повинно відбуватися стихійно, стихійно засвоєне мовлення є цілком примітивним і не насиченим необхідними елементами, що відповідають літературному мовленню. Для того щоб навчити молодших школярів культури мовленнєвої поведінки в актуальних для дітей цього віку ситуаціях спілкування, вчителю слід використовувати такі прийоми, як аналіз і розігрування мовленнєвих ситуацій (ситуативні вправи).

Ф. Бацевич дає таке визначення комунікативній навчальній ситуації як «ситуації спілкування, яка включає учасників спілкування, мовленнєву поведінку, способи реалізації стратегії та тактики комунікації». Вчений виокремлює такі компоненти комунікативної діалогічної ситуації: адресат, адресант, аудиторія, предмет мовлення, обставини мовлення (місце, час, інші умови), способи здійснення спілкування (усне, писемне мовлення), код (мова, діалект, стиль), подія, оцінка ефективності мовлення, мета [12, 337].

Аналіз механізмів побудови, розвитку, впливу ситуації на особистість дозволяє підкреслити роль особистості у спілкуванні. З одного боку, особистість обумовлює ситуацію, а з іншого – індивідуальні риси учасників діалогу виступають компонентами діалогічної навчальної ситуації [57]. Ми будемо розглядати діалогічну навчальну ситуацію як особливий вид побудови уроку,

який зосереджує увагу на міжособистісній взаємодії, надає особливого значення здатності будувати діалог.

Зауважимо, що навчальні діалогічні ситуації можуть бути простими, складними знайомими, незнайомими, їх можна задавати детально або дозволити учасникам імпрвізувати, при цьому навчання, для якого було створено ситуацію, може бути безпосереднімчи опосередкованим; воно може бути пов'язане з участю у дії, або зі спостереженням за дією. Результат навчання – формування вмінь, навичок, розвиток перцептивних здібностей [37, С.42-44].

Отже, використання діалогічних ситуацій, як ніякий інший прийом навчання, дає змогу молодшим школярам підготуватися до дій у реальній ситуації спілкування. Також велике значення для розвитку культури спілкування має якісний дидактичний матеріал: мовні ситуації, описані у творах українських і зарубіжних авторів, зразкова мова вчителів, дикторів телебачення, акторів, у записі на електронних носіях, пам'ятки щодо використання етикетних форм спілкування, інформаційні бюлетені, картки з адаптивною допомогою для індивідуальної роботи, учителю необхідно разом із дітьми аналізувати мовленнєві ситуації та робити висновки, навчати дітей правильно, точно і послідовно викладати свої думки та почуття.

1.3. Особливості психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік – це "період в житті дитини, коли вона проходить навчання в початкових класах" [44, с. 114]. Для цього віку характерно, як вказують психологи, що в якості "провідної діяльності у дитини є навчальна діяльність, в якій відбувається засвоєння людського досвіду, представленого у формі наукових знань" [52, с. 129]. Це визначає найважливіші зміни, що відбуваються у розвитку психіки дітей на цьому віковому етапі. У

контексті навчальної діяльності формуються психологічні новоутворення, що характеризують найбільш значимі досягнення у розвитку молодших школярів і є фундаментом, що забезпечує розвиток на наступному віковому етапі.

Психологи підкреслюють, що у молодшому шкільному віці "відбувається перебудова стосунків дитини з людьми, оскільки початок навчальн діяльності по-новому визначає відносини дитини з дорослими й однолітками. Реально є дві сфери соціальних відносин: «дитина – дорослий» та «дитина – діти». Ці сфери взаємодіють один з одним» [46, с. 130].

Важливо й те, що "школа висуває до дитини нові вимоги щодо мовленнєвого розвитку" [43, с. 13-16]: під час відповіді на уроці мовлення має бути грамотним, стислим, чітким за думкою, виразним. Саме у школі в тій чи іншій ситуації (наприклад, що слід сказати: "дякую", "спасибі", "скажіть, будь ласка", "дозвольте поставити Вам запитання" тощо), дитина вимушена брати на себе відповідальність за своє мовлення та правильно його організувати, щоб установити стосунки з учителем та іншими школярами.

Принципово важливою особливістю дітей молодшого шкільного віку є їхній безсумнівний інтерес до навколишнього життя: людей, подій, фактів. Вони, за словами Слесик, К.М., "вміють спілкуватися, виявляють співпереживання, здатні певною мірою керувати своєю поведінкою, виконують основні правила етичної поведінки, взаємодії в побуті, грі, навчанні" [55, с. 117]. Молодші школярі з цікавістю беруть участь у різній діяльності, добре орієнтуються не тільки в знайомій, а й у незнайомій обстановці. Водночас їм ще необхідна коротка й чітка інструкція дорослого, а також подана послідовність (алгоритм дії).

У молодшому шкільному віці основними чинниками, що впливають на мовленнєвий розвиток дитини, стають школа, вчителі, однолітки, сім'я. Дитина, яка вступила до школи, за твердженням науковців, "автоматично посідає

абсолютно нове місце в системі стосунків людей: у неї з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю. Близькі, дорослі, вчитель, навіть сторонні люди спілкуються з дитиною не тільки як з унікальною людиною, а й як з людиною, яка взяла на себе зобов'язання (неважливо - добровільно чи з примусу) навчатися, як усі діти в її віці" [23, с. 85].

У молодшому шкільному віці комунікативні вміння та навички дітей розвиваються в новій для них соціальній ситуації – спеціально організованій дорослими навчальній діяльності" [43, с. 13-16]. З перших днів перебування у школі дитина включається у процес міжособистісних взаємодій з однокласниками та вчителями. Протягом молодшого шкільного віку ця взаємодія має певну динаміку та закономірності розвитку.

Під час вступу дитини до школи вирішальним чинником соціалізації стає оволодіння навчальною діяльністю, вироблення обов'язкових шкільних умінь і навичок. Паралельно з цим школяр включається в інший, менш оформлений організаційно, але не менш значущий процес засвоєння соціального досвіду – міжособистісні стосунки, що складаються в школі. Це, за словами Т.І. Гончар, так звана "прихована програма соціалізації", завдяки якій розвивається емоційне і соціальне життя дитини, формується її уявлення про себе і про те, що думають про неї інші [15, с. 42-44]. Зі вступом дитини до школи одним із головних об'єктів пізнання стає поведінка вчителя, однокласників. Постійна практика спілкування змушує школяра розмірковувати про вчинки та поведінку людей; постійно спонукає до активного застосування знань, що формуються у спілкуванні, і вона ж (практика) на кожному кроці показує дитині, які з її узагальнень і оцінок правильні, а які – помилкові.

До початка шкільного життя діти мають у своєму розпорядженні досить великий словниковий запас, і завдання вчителя полягає не стільки в збагаченні пам'яті дітей засобами мови, скільки у формуванні навичок і вмінь мовленнєвої

діяльності. Молодший школяр тією чи іншою мірою вже володіє такими комунікативними якостями як товариськість, самостійність, організаторські здібності, ввічливість. У цьому віці "взаємозв'язок комунікативних і мовленнєвих умінь допомагає розвитку спілкування, усвідомленню явищ мови і мовлення, засвоєнню соціального досвіду, розвитку творчих здібностей дітей" [1, с. 29]. Мовленнєві вміння та навички дають дитині "можливість в елементарних формах прогнозувати спілкування, орієнтуватися на соціальний статус співрозмовника (друг, педагог, батьки, незнайомий партнер – як одноліток, так і дорослий), керувати мовленнєвою ситуацією, виконувати роль соціального партнера, вживатися в комунікативну ситуацію" [31, с. 38].

Важливим є те, що школа висуває до дитини нові вимоги щодо мовленнєвого розвитку: під час відповіді на уроці мовлення має бути грамотним, стислим, чітким за думкою, виразним. Саме у школі в тій чи іншій ситуації (наприклад, що слід сказати: "дякую", "дякую", "скажіть, будь ласка", "дозвольте поставити Вам запитання" тощо), дитина змушена брати на себе відповідальність за своє мовлення та правильно ним користуватися.

У молодшому шкільному віці комунікативно-мовленнєві вміння отримують свій розвиток у навчальній діяльності та міжособистісному спілкуванні дітей. Саме в цей період, зазначають науковці, "завдяки навчанню в школі формуються знання дитини про мову, уявлення про спілкування, розвиваються комунікативні вміння та навички, засвоюються норми та цінності спілкування" [31, с. 30].

Спостереження за мовленням учнів 7-10 років, проведені психологами, свідчать, що "більшість школярів мають труднощі з усним монологічним мовленням (усні відповіді на уроках, читання віршів, участь у загальношкільних заходах та інші види діяльності)" [10, с. 43]. За спостереженнями науковцями, "порівняно з діалогічним мовленням

монологічне мовлення є для молодших школярів складнішим і важчим. Воно вимагає від мовця вміння зв'язно і послідовно викладати свої думки, висловлювати їх у ясній і виразній формі. При оволодінні усним монологічним мовленням ці труднощі значно ускладнюються у зв'язку з тим, що учні початкових класів ще не володіють вільно мовними засобами, які необхідні тому, хто говорить, для вираження думки" [43, с. 13-16].

Психологічна проблема під час формування культури мовленнєвого спілкування в молодших школярів, на думку В.О. Науменко, викликана тим, що "міжособистісне спілкування дітей обмежене навчальною взаємодією. Тут, у ситуаціях формальної рівності (всі однокласники і ровесники), діти стикаються з різною природною енергетикою однокласників, з різною культурою мовленнєвого й емоційного спілкування однолітків, з різною волею і відмінним почуттям особистості. Зіткнення ці набувають виражених експресивних форм, наприклад, агресивних реакцій, плаксивості, рухової розгальмованості. Причиною деструктивних проявів у взаємодії молодших школярів є нерозвиненість комунікативних знань, умінь і навичок" [42, с. 5-32].

Спостереження за поведінкою дітей молодшого шкільного віку поза навчальною взаємодією (на перервах, на позакласних заняттях, під час проведення загальношкільних виховних заходів тощо) показує, що найчастіше ця "поведінка" набуває виражених експресивних форм, наприклад, частих афективних реакцій, плаксивості, рухової розгальмованості. Часто така поведінка супроводжується припиненням розпочатої діяльності, відмовою від виконання завдання тощо. Негативно афективно забарвлені переживання молодшого школяра спричиняють відповідні реакції та форми поведінки під час спілкування дитини з учителем, однокласниками: підвищену вразливість, упертість, негативізм, замкнутість, загальмованість, емоційну нестійкість. Аналіз поведінки молодших школярів показує, що причина афекту часто

полягає у тому, що дитина однозначно сприймає ситуацію спілкування і не має способів її переосмислення. Через це вона не може вийти із ситуації та керувати нею" [25, с. 123-136].

Незважаючи на виокремлені труднощі, молодший школяр – це людина, яка активно опановує навички спілкування. У цей період відбувається інтенсивне встановлення дружніх контактів. На думку науковців, "набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння заводити друзів є одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі" [39, с. 3-17]. Якщо в дитини до 9-10-річного віку встановлюються дружні стосунки з ким-небудь з однокласників, це означає, що дитина має певний рівень розвитку комунікативної компетентності, що дає їй змогу налагодити тісний соціальний контакт із однолітком, підтримувати стосунки тривалий час, що спілкування з нею теж для когось важливе й цікаве.

Ще треба враховувати й те, що, вступаючи у світ дорослих, молодші школярі починають більше взаємодіяти із соціумом. Їм доводиться звертатися до незнайомих людей по довідку, рекомендацію, пораду, отримувати інформацію, яка їм необхідна. Це і постійні контакти з учителем та однолітками, продавцями в магазинах, пасажирами в транспорті. Хоча це й поверхневий рівень спілкування, він вимагає від молодшого школяра вмінь і навичок культури мовленнєвого спілкування.

У молодшому шкільному віці засвоюються правила і норми спілкування, яким дитина буде слідувати завжди і скрізь протягом усього свого подальшого життя. За словами Ф. Бацевича, "характер мовленнєвого та експресивного спілкування визначає рівень мовленнєвої культури, міру самостійності та ступінь свободи дитини серед інших людей протягом усього подальшого її життя" [12, с. 40-41].

Мовленнєва культура спілкування, за словами науковців, "полягає не тільки в тому, що молодший школяр правильно вимовляє і правильно добирає слова ввічливості. Дитина, що володіє тільки цими можливостями, може викликати в однолітків почуття поблажливої переваги над нею, тому що її мовлення не забарвлене наявністю в неї вольового потенціалу, який виражається в експресії, виявленій упевненості в собі та почутті власної гідності. Саме засвоєвані й використовувані дитиною засоби ефективного спілкування насамперед визначають ставлення до неї оточуючих людей" [27].

Таким чином, важливим є те, що молодший школяр являє собою у певному сенсі особистість, характерні риси якої – позитивне ставлення до себе, упевненість у своїх силах і почуття власної гідності. Відкритість зовнішньому світу, доброзичливість і чуйність до переживань іншої людини, ініціативність і самостійність у грі, спілкуванні, у розв'язанні елементарних соціальних і побутових завдань. Усе це сприяє мовленнєвому розвитку дітей молодшого шкільного віку. Водночас аналіз мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку показує, що їхні комунікативно-мовленнєві вміння у сфері культури мовленнєвого спілкування потребують формування, розвитку та вдосконалення.

Висновки до розділу 1

Особливості психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку полягають у тому, що в них є відкритість зовнішньому світу, бажання спілкуватися з іншими людьми, доброзичливість і чуйність, ініціативність і самостійність у грі, спілкуванні та навчанні. Однак їхні вміння у сфері культури мовленнєвої поведінки потребують розвитку.

У контексті нашого дослідження ми дотримуємося думки, що культура мовленнєвого спілкування – багатокomпонентна якість, що виявляється у доборі мовних засобів, які у певній ситуації спілкування при дотриманні сучасних мовних норм етики спілкування дають змогу забезпечити найбільший ефект у досягненні завдань спілкування.

Культура мовленнєвого спілкування у дітей молодшого шкільного віку містить у собі формування групи умінь: уміння точно і ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно та ввічливо, дотримуватися норм української літературного мовлення, користуватися правилами мовленнєвого етикету та засобами інтонаційної виразності мовлення. Формування вмінь культури мовленнєвого спілкування в молодших школярів найефективніше проводити в навчальних ситуаціях, тому що вони дають дітям можливість навчатися, імпрвізуючи.

Сучасна школа повинна створити такі умови, які дозволять молодшому школяру свідомо будувати мовлення відповідно до цілей комунікації; висловлювати свою думку та обґрунтовувати свою точку зору та оцінку подій; вміти орієнтуватися в цілях, завданнях, засобах і умовах спілкування, вибирати адекватні мовні інструменти для успішного вирішення комунікативних завдань.

Культура спілкування є складовою культури поведінки особистості в суспільстві. Культура поведінки є сукупністю проявів поведінки людини у різних сферах та спілкуванні з оточенням, які втілюють зовнішні вияви моральних і естетичних норми поведінки.

Культура поведінки постійно поєднується з культурою спілкування. Значущим у формуванні культури поведінки є формування культури спілкування як сукупності знань, умінь і навичок, які проявляють адекватну поведінку в різних ситуаціях взаємодії та спілкування.

РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА РОБОТИ ЩОДО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ДІАЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

2.1 Діагностика рівнів культури мовленнєвого спілкування у дітей молодшого шкільного віку

Для вивчення особливостей культури мовленнєвого спілкування у дітей молодшого шкільного віку було проведено діагностику. Дослідження проводилося у 1 класі. Спостереження та фіксація його результатів велось за такими трьома критеріями та відповідними їм показниками. Критерії та показники для оцінювання культури мовленнєвого спілкування у дітей молодшого шкільного представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії	Показники
1. Наявність у дитини знань етикетних формул і норм культури мовленнєвого спілкування	1.Знання формул мовленнєвого етикету в ситуаціях привітання, прощання, подяки, прохання, скарги, образи, розмови телефоном. 2.Уміння звертатися до співрозмовника, правильно обирати форму "ти" чи "ви" спілкування.
2. Володіння етикетними нормами	1. Уміння користуватися формулами мовленнєвого етикету. 2 Говорити ввічливо. 3.Використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення.
3. Застосування етикетних норм	1. Уміння точно і ясно висловлювати свої думки. 2.Говорити грамотно, дотримуватися норм української літературної мови. Користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення.

Рівень розвитку навичок мовленнєвого етикету в молодших школярів у конкретних життєвих ситуаціях може бути різним. Тому нами були введені такі критерії:

Високий рівень культури мовленнєвого спілкування: дитина добре знає етикетні мовленнєві формули та норми спілкування в різних ситуаціях (привітання, прощання, подяки, прохання, скарги, образи, розмови телефоном), розуміє їхній зміст. У їхній поведінці спостерігається систематичне та повсякденне вживання ввічливих слів, без нагадування. Правильно обирає форму "ти" або "ви" спілкування. Під час спілкування дитина завжди зважає на емоційний стан і психологічні особливості співрозмовника (або літературного персонажа) та повно і правильно розповідає про нього. Виявляє ввічливість, чуйність, надає дієву допомогу під час спілкування і здатна звернутися по допомогу до дорослого або інших дітей, охоче приймає цю допомогу. Дитина дуже активна у спілкуванні.

Середній рівень – діти мають неповне, часткове уявлення про етикетні мовленнєві вирази, ситуативне дотримання правил. Правила мовленнєвого етикету виконуються під безпосереднім контролем.

Низький рівень культури мовленнєвого спілкування: дитина знає дуже мало етикетних мовленнєвих формул і норм мовленнєвого спілкування в різних ситуаціях, не розуміє їхнього змісту. Часто помиляється у виборі форм "ти" і "ви" спілкування. Майже ніколи не виявляє ввічливості та чуйності. Не приймає допомогу дорослого або інших дітей. Активність у спілкуванні відсутня. Іноді поводить себе агресивно: лається, кричить, обзивається тощо. У мовленні використовує однотипні та найпростіші етикетні формули, ніколи не використовує мотивування і прирощення до цих етикетних формул.

Для дослідження використовувалися такі методи: спостереження, анкетування. Своє дослідження ми почали зі спостереження. Нами було розроблено програму спостережень, яка дала змогу зробити деякі висновки.

Зміст програми:

1. Які ввічливі слова вживають діти у своєму мовленні.
2. Використання слів мовленнєвого етикету в мовленні вчителя.
- 3 Чи вживають діти слова привітання вранці.
4. Чи вживають слова вибачення при виникненні конфліктних ситуацій, слова подяки у відповідних ситуаціях.

Ми побачили, що не всі учні вживають у своєму мовленні ввічливі слова. Найчастіше використовують у мовленні слова вітання, прощання, звернення з проханням. Переважно це найпоширеніші слова: здрастуйте, привіт, до побачення, бувай, будь ласка. Деякі діти дуже рідко вживають навіть за нагадування вчителя ці слова. Приходячи вранці до класу, з учителем вітаються майже всі учні, за винятком небагатьох дітей, деякі діти заходили до класу мовчки. З однокласниками вітаються не завжди.

Спостерігаючи за розв'язанням конфліктних ситуацій, було очевидно, що далеко не всі діти вдаються до ввічливих слів, інколи проявляється грубість і невігластво. Слова подяки теж вживаються не всіма учнями. Таким чином, спостереження показало, що не всі діти дотримуються правил мовленнєвого етикету. Багатьом для цього потрібен контроль учителя або батьків. Іноді діти виявляють грубість, невігластво. Спостерігається ситуативне дотримання правил мовленнєвого етикету [27,с.139-141].

Щоб виявити знання етикетних форм в учнів був запропонований опитувальник: підбери етикетні форми, які можна сказати як привітання, добери інші етикетні форми . Було визначено такі рівні:

В - високий - 3-4 слова;

С - середній - 2-3 слова;

Н - низький - 1-2 слова.

Таблиця 2.2

№ пп	Ім'я учня/учениці	Кількість написаних слів	Загальний рівень
1	Артем	3	середній
2	Анна	2	низький
3	Борис	2	низький
4	Бела	3	середній
5	Вікторія	1	низький
6	Вова	1	низький
7	Гліб	2	середній
8	Галя	1	низький
9	Дамир	2	низький
10	Даша	2	низький
11	Дмитро	2	низький
12	Злата	2	низький
13	Іван	2	низький
14	Ірина	3	середній
15	Ксенія	2	низький
16	Лариса	1	низький

17	Максим	3	середній
18	Микита	2	низький
19	Світлана	3	середній
20	Тимур	2	низький

Таким чином, можна сказати, що запас етикетних слів відповідає середньому рівню: високий рівень - 0%, середній - 70%, низький рівень - 30%.

Результати проведення даного діагностичного завдання представлені на рис. 2.1.

Рис.2.1. Рівні знання етикетних слів

Дані, наведені на рис. 2.1, показують недостатній рівень культури мовленнєвого спілкування у дітей першого класу.

Щоб виявити знання ввічливих слів в учнів було проведено анкету "Твій словник ввічливості".

Дітям необхідно було назвати ввічливі слова. Було визначено такі рівні:

В - високий - 3-4 слова;

С - середній - 2-3 слова;

Н - низький - 1-2 слова.

Таблиця 2.3

№ пп	Ім'я учня	Кількість слів			Загальний рівень
		Вибачення	Прохання	Подяка	
1	Артем	4	2	2	середній
2	Анна	5	2	2	середній
3	Борис	3	2	1	низький
4	Бела	5	4	3	високий
5	Вікторія	3	4	2	середній
6	Вова	4	2	1	низький
7	Глеб	4	4	1	низький
8	Галя	4	2	1	середній
9	Дамир	4	5	3	високий
10	Даша	4	3	2	середній
11	Дмитро	2	3	2	низький
12	Злата	4	5	1	середній
13	Іван	5	2	2	середній
14	Ірина	5	2	1	середній
15	Ксенія	3	2	2	низький
16	Лариса	2	3	2	низький
17	Максим	4	5	1	середній
18	Микита	5	2	1	середній
19	Світлана	2	5	1	середній
20	Тимур	2	4	1	середній

Таким чином, можна сказати, що запас етикетних висловлювань відповідає середньому рівню: високий рівень - 3%, середній - 76%, низький рівень - 21%. Результати проведення даного діагностичного завдання представлені на рис. 2.2.

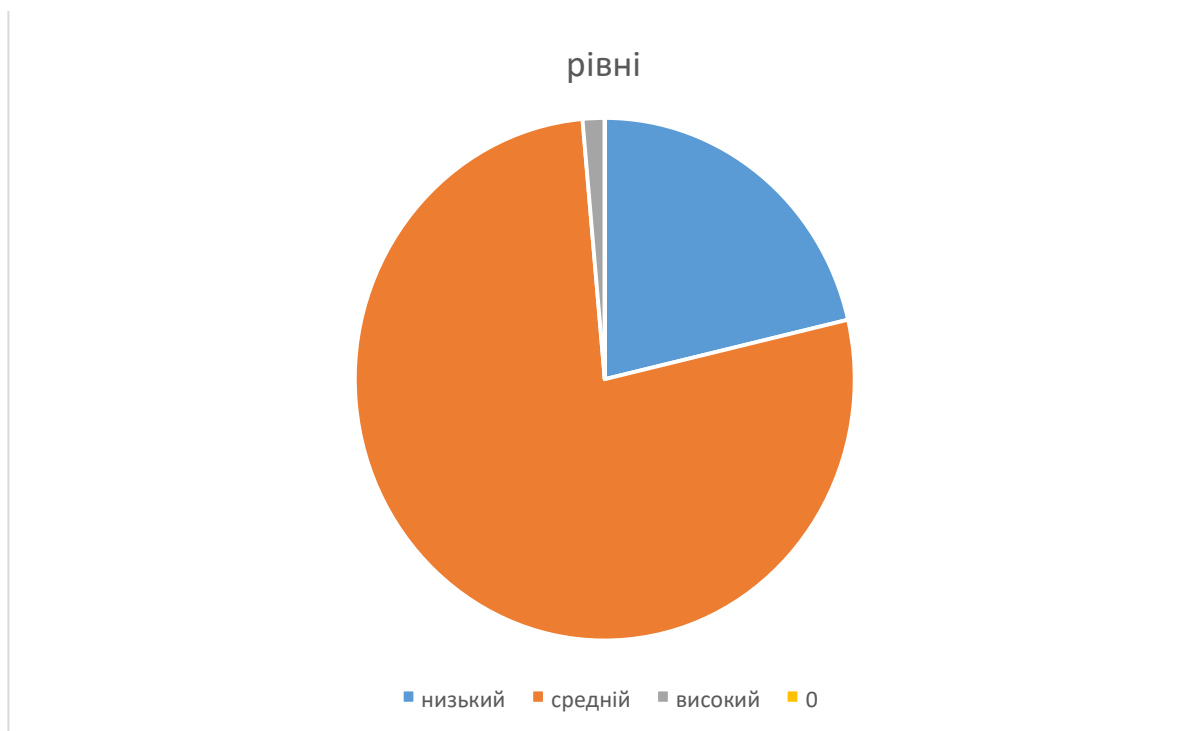

Рис.2.2. Рівні знань етикетних висловлювань

Рисунок 2.2. Результати анкетування "Твій словник ввічливості". Діти знають етикетні висловлювання, але у повсякденному спілкуванні не завжди ними користуються.

Таблиця показників рівня сформованості культури мовленнєвого спілкування у дітей першого класу.

Таблиця 2.3

№ пп	Ім'я дитини	Критерії			Загальний рівень
		Знання етикетних формул і норм культури мовленнєвого спілкування	Володіння етикетними формулами	Застосування етикетних формул	
1	Артем	середній	середній	середній	середній
2	Анна	низький	низький	низький	низький
3	Борис	низький	низький	низький	низький
4	Бела	середній	середній	середній	середній
5	Вікторія	низький	низький	низький	низький
6	Вова	низький	середній	низький	низький
7	Гліб	середній	низький	середній	середній
8	Галина	низький	низький	низький	низький
9	Дамир	низький	низький	низький	низький
10	Дарина	високий	низький	низький	низький
11	Дмитро	низький	середній	низький	низький
12	Злата	низький	низький	низький	низький
13	Іван	середній	низький	низький	низький
14	Ірина	середній	середній	низький	середній
15	Ксенія	низький	низький	низький	низький
16	Лариса	низький	низький	низький	низький
17	Максим	середній	низький	середній	середній
18	Микита	низький	низький	низький	низький
19	Світлана	середній	низький	середній	середній
20	Тимур	низький	низький	низький	низький

Результати діагностики рівня сформованості культури мовленнєвого спілкування дітей молодшого шкільного віку за 3 критеріями та відповідними їм показниками подано на рис. 2.3.

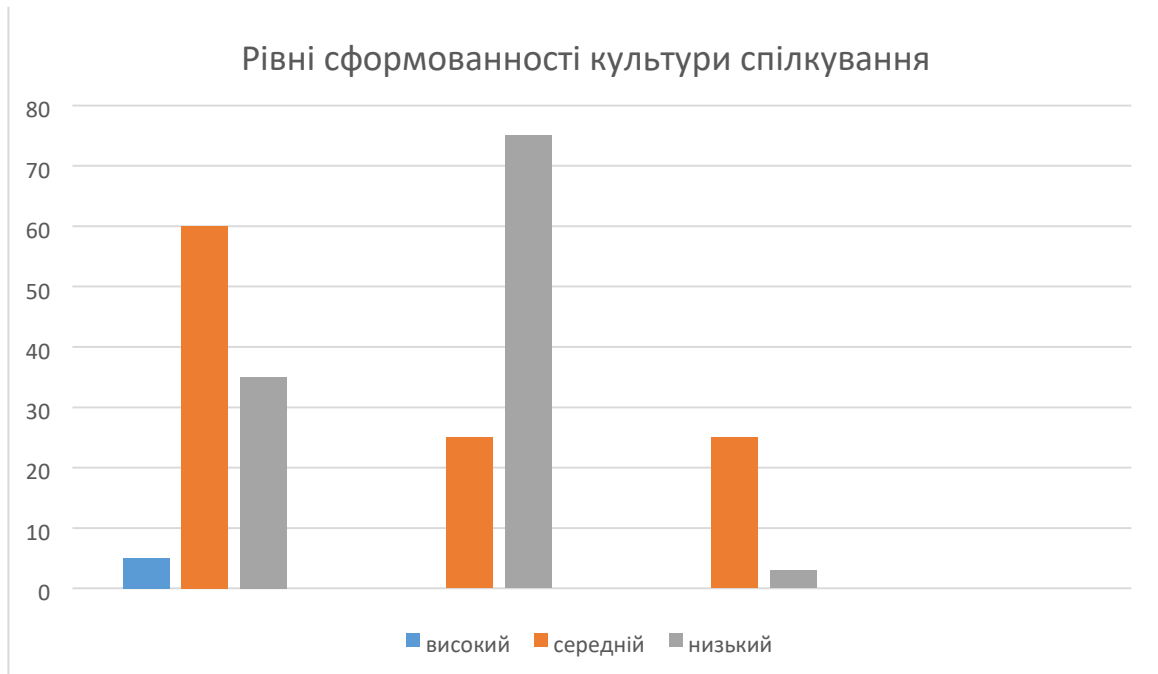

Рис. 2.3. Показники рівня сформованості культури мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку за 3 критеріями у %

Дані, представлені на рис. 2.3 показують недостатній рівень культури мовленнєвого спілкування у дітей першого класу за трьома критеріями. За критерієм "знання етикетних формул і норм культури спілкування": 60% дітей (11 осіб) мають середній рівень культури мовленнєвого спілкування. Вони використовують по 2-3 формули привітання, прощання, подяки.

Найбільш уживані, стилістично нейтральні ("до побачення", "добрий день", "здрастуйте", "спасибі" тощо); з відтінками значення ("до завтра", "до вечора", "до побачення", "до побачення", "добрий ранок" тощо); з різними стилістичними відтінками ("до побачення" (у розумінні "до побачення", "привіт" тощо). Ці діти здебільшого завжди правильно обирали формулу

привітання та прощання, які можна використати під час спілкування з дорослим, використовували при цьому звертання ("Доброго ранку, матусю", "До завтра, Олено Олексіївно").

35% дітей (7 осіб) мають низький рівень культури мовленнєвого спілкування. Ці діти використовували лише по одній формулі привітання та прощання "Привіт" і "До побачення", словесні вирази ввічливості ("дякую", "будь ласка") ці діти майже ніколи не використовують. Формули привітання і прощання в цієї групи дітей безособові й однотипні. Діти не використовують звернень (за іменами).

5% дітей (2 особи) мають високий рівень культури мовленнєвого спілкування. Ці учні добре знають етикетні формули спілкування і розуміють їхній зміст. Ці учні завжди правильно обирали відповідну формулу привітання, прощання, подяки тощо, з огляду на особливості співрозмовника під час спілкування (одноліткам говорили "Привіт, Ксюша", "Бувай, Микита, побачимося завтра", а дорослим ввічливе: "Здрастуйте, Олено Олексіївно", "До побачення, Оксано Григорівно" тощо). У всіх цих етикетних формулах учні використовували звернення за іменами – до однолітків; іменами, по-батькові – до дорослих.

За критерієм "володіння етикетними формулами":

75% дітей (15 осіб) мають низький рівень культури мовленнєвого спілкування. Ці діти погано володіють формулами мовленнєвого етикету. Дуже рідко використовують засоби інтонаційної виразності мовлення

25% дітей (5 осіб) мають середній рівень культури мовленнєвого спілкування. Ці діти не завжди використовують формули мовленнєвого етикету та засоби інтонаційної виразності мовлення. Вони виявляли ввічливість і чуйність тільки за впливу з боку дорослого.

Високого рівня культури мовленнєвого спілкування за цим критерієм немає ні в кого з дітей.

За критерієм "застосування етикетних формул":

75% дітей (15 осіб) мають низький рівень культури мовленнєвого спілкування. Ці діти не проявляють. У мовленні використовують однотипні та найелементарніші етикетні формули та вирази, ніколи не використовують мотивування та прирощення до цих етикетних формул.

25% дітей (5 осіб) мають середній рівень культури мовленнєвого спілкування. У цих дітей активність у спілкуванні недостатня: вони нелегко вступають у діалог, не є ініціаторами спілкування, використовують 1-2 мотивування.

Наприклад: "До побачення, бабусю, до швидкого (побачення)"; "Привіт, Саша, підемо разом" тощо.

Високого рівня культури мовленнєвого спілкування за цим критерієм ні в кого з дітей не виявлено.

Початковий загальний рівень культури мовленнєвого спілкування у дітей молодшого шкільного віку (за сумою трьох критеріїв) подано на рис. 2.4.

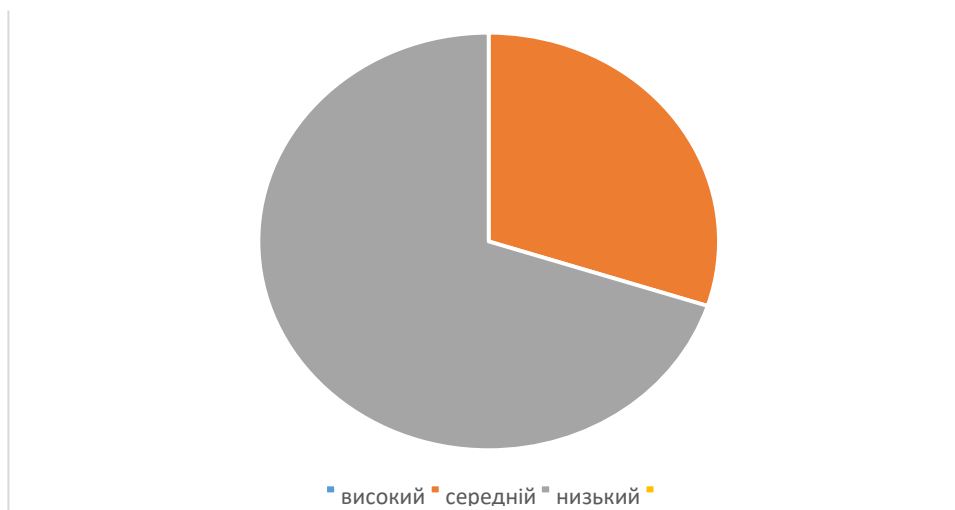

Рис. 2.4. Рівні сформованості культури мовленнєвого спілкування у дітей першого класу в %.

За даними рис. 2.4. високий рівень культури мовленнєвого спілкування не виявлено в жодної дитини. Більшість молодших школярів (70%, 14 дітей) мають низький рівень культури мовленнєвого спілкування. Вони знають і використовують у своєму мовленні по одній формулі привітання та прощання, тобто їхній запас різноманітних груп етикетних формул і виразів украй бідний. Учні не завжди правильно обирали формулу привітання та прощання, звернену до співрозмовника. Наприклад, на запитання "Які слова можна сказати по телефону, вітаючи дорослих?" відповідали, що це слово "Привіт". Мотивування відсутні. Вони не можуть назвати жодного правила культури спілкування. Вони не вміють спілкуватися ввічливо, використовуючи інтонації доброзичливості та привітний тон, іноді вступають у конфлікти з однолітками.

30% (6 дітей) мають середній рівень культури мовленнєвого спілкування. Ці діти постійно використовують під час спілкування по 2-3 різноманітних етикетних формули привітання, прощання, подяки, прохання, розмови телефоном. Здебільшого вони правильно обирали відповідну етикетну формулу, зважаючи на емоційний стан співрозмовника, та використовували засоби інтонаційної виразності мовлення. Використовували 1-2 мотивування ("Привіт, рада тебе чути", в останньому є "розгортання" за рахунок мотивування, "До побачення, бувай").

Загалом, за результатами початкового спостереження за культурою мовленнєвого спілкування, рівень розвитку мовленнєвої культури дослідження показав, що переважає середній і низький рівень. Середній результат показує, що діти молодшого шкільного віку знають формули мовленнєвого етикету в ситуаціях привітання, прощання, подяки, прохання, образи. Вміють звертатися до співрозмовника, правильно обирати форму "ти" чи "ви" спілкувань.

Низький результат свідчить про те, що дітям цього віку важко застосовувати етикетні норми. Дотримуватися норм української мови. Доказом

цього слугують такі спостереження. Багато дітей не вступали у діалог за власною ініціативою, ініціатором діалогового спілкування завжди був учитель або інша дитина. Якщо ж дитина вступала в діалог, то це спілкування було дуже коротким за тривалістю і дитина використовувала односкладні відповіді та короткі висловлювання. У більшості дітей майже була відсутня ситуативно-ділова та позаситуативно-особистісна форми спілкування. Основними засобами спілкування у дітей були експресивно-мімічні засобами, які здебільшого представлені посмішками та мімікою. Мову як засіб спілкування діти використовували мало.

Таким чином, початкове вивчення особливостей культури мовленнєвого спілкування у дітей першого класу показало недостатньо високий його рівень. Це свідчить про необхідність розроблення та впровадження в освітню діяльність комплексу ігор, спрямованого на формування культури мовленнєвого спілкування в дітей цього віку.

2.2 Система роботи з дітьми молодшого шкільного віку

Система роботи включала в себе необхідність:

1. Збагатити словник дітей етикетними формулами та виразами мовленнєвого етикету.
2. Сформувати в дітей уміння точно і ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно, додержуватися норм російської літературної мови, вільно користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо і використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення.
3. Виробити навички культури мовлення та культурної поведінки в типових для молодших школярів діалогічних комунікативних ситуаціях.

Потім ми визначили етапи педагогічної роботи з розвитку культури мовленнєвого спілкування в учнів 1-го класу та виділили 3 етапи:

Перший етап – збагачення та активізація словника дітей за рахунок формул мовленнєвого етикету.

Завдання: сформувати вміння точно й ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно, дотримуватися норм української літературної мови.

Другий етап – відтворення та закріплення формул мовленнєвого етикету.

Завдання: сформувати вміння користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення.

Третій етап – стимулювання активності дітей у використанні в реальних обставинах уміння мовленнєвого спілкування та засвоєних етикетних формул.

Завдання: активізувати та закріпити всі засвоєні дітьми вміння культури мовленнєвого спілкування.

На наступному етапі роботи ми проаналізували літературу та підібрали ситуації на розвиток у молодших школярів культури мовленнєвого спілкування. Потім розподілили їх за 3 етапами роботи з розвитку культури мовленнєвого спілкування в учнів 1-го класу на уроках ЯДС.

Розроблена нами система роботи, яка включала використання діалогічних ситуацій, спрямованих на розвиток культури мовленнєвого спілкування в учнів 1-го класу, представлено у таблиці, в якій відображено етапи педагогічної роботи з дітьми, уміння культури мовленнєвого спілкування, що формуються на цих етапах, і типи діалогічних навчальних ситуацій для кожного етапу.

Таблиця 2.4

Система роботи з розвитку культури спілкування в учнів 1-го класу

Етапи	Вміння культури мовленнєвого спілкування	Завдання для діалогічних навчальних ситуацій
1. Збагачення й активизація словника учнів за рахунок формул мовленнєвого етикету.	Уміння точно й ясно виражати свої думки, говорити грамотно, дотримуватися норм української літературної мови	1. Завдання на доречне використання етикетних формул у ситуаціях спілкування (привітання, знайомство, вибачення, прохання). 2. Завдання на ознайомлення з етикетними формулами за пам'яткою «Класифікація ситуацій спілкування та відповідних їм етикетних формул».
2. Відтворення та закріплення формул мовленнєвого етикету.	Уміння користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення	1. Завдання на складання діалогів з етикетними формулами в різних ситуаціях спілкування. 2. Завдання на встановлення закономірностей між рівнем вихованості людини та її культурою мовленнєвої поведінки, між етикетною ситуацією та вибором етикетних формул. 3. Завдання з моделювання ситуацій "У мене задзвонив телефон", "Мені телефонують". 4. Проблемні ситуації та їх обговорення. 5. Інсценування. 6. Моделювання діалогічних ситуацій.
3. Стимулювання активності дітей у використанні в реальних обставинах засвоєних етикетних формул.	Уміння точно і ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно, дотримуватися норм української літературної мови, користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення	1. Діалогічні ситуації "У школі", 2. "На уроці", "В аптеці", "У магазині", 3. "У транспорті", "У шкільній їдальні", "В гостях у друга" тощо, 4. які вправляють дітей у "розгортанні" фраз мовленнєвого етикету. 5. Сюжетно-рольові ігри за темами 6. "Супермаркет", "Пошта", 7. "Подорож на теплоході", 8. "Медичний центр".
		Театралізована гра-подорож «В гостях у королеви Ввічливості».

Діалогічні ситуації, які ми підібрали для використання на уроках ЯДС з метою розвитку культури мовленнєвої поведінки молодших школярів, умовно можна поділити на 3 групи.

Перша група – ситуації, які передбачають первинне оволодіння лексичним матеріалом через сприйняття мовленнєвого етикету та їхнє пряме, за педагогом, відтворення. Це, наприклад, ситуації "Відлуння", "Передай листа". Особливістю цих ситуацій є те, що вони створюють передумови багаторазового сприйняття та відтворення різних формул мовленнєвого етикету. Наприклад, у ситуації "Відлуння" педагог може збагачувати лексику дітей словами та виразами, що обслуговують різні ситуації спілкування. Важливо, щоб перед початком гри дітям повідомлялося, яка саме ситуація спілкування буде обіграватися, наприклад, педагог говорила: "Зараз ми будемо вітати один одного" або "... будемо говорити приємні слова...", "... будемо вчитися вибачатися..." тощо. Діти діляться на дві команди і встають у два ряди обличчям один до одного. Одна група дітей голосно вимовляє етикетну формулу, задану педагогом, а інша повторює її тихо. Потім команди міняються.

Друга група ситуацій слугує для закріплення засвоєного матеріалу. Їхнє призначення – спонукати дітей пригадати та проговорити всі знайомі етикетні формули, що відповідають певній етикетній ситуації. Це ігри "Хто більше назве", " загадки", настільно-друковані ігри "Гуси-лебеді", "Прянікова хатинка".

Третя група ситуацій призначена для закріплення вмінь відбирати і використовувати доречну для даних обставин, етикетну формулу з числа засвоєних молодшими школярами. Це ситуації "Чарівний ключ", "Довідкове бюро", ігрові ситуації та ситуації-інсценізації для дітей і вчителя, дітей між

собою, розв'язування проблемних етикетних задач, сюжетно-рольові ситуації тощо.

Використання ситуацій, побудованих на ігровій основі, забезпечить ефективність формування культури мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку на уроках, зробить його емоційно привабливим для дітей, оскільки ігровий метод дає змогу педагогу в легкій, ненав'язливій формі організувати багаторазове сприймання та відтворення мовленнєвого матеріалу.

Таким чином, спроектована нами робота з розвитку культури мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку включає мету, завдання, три етапи педагогічної роботи з дітьми на уроках та три види ситуацій, спрямованих на формування в дітей комплексу вмінь культури мовленнєвого спілкування.

Робота на першому етапі, спрямована на розвиток умінь точно й ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно, додержуватися норм української літературної мови, ґрунтується на збагаченні й активізації словника дітей за рахунок формул і висловлювань мовленнєвого етикету. Вона починається з організації багаторазового сприйняття культурного мовлення, що відбувається у повсякденному житті. Ми використовували будь-яку можливість, щоб проговорювати вголос, з якого приводу він має намір звернутися до будь-кого з дітей і як саме це буде зроблено. Паралельно за слушної нагоди дитині потрібно підказувати, як їй звернутися з того чи іншого приводу до однолітка, вчителя, батьків; прагнути заохочувати спроби вживання будь-яких конструкцій мовленнєвого етикету, що також дасть змогу привернути увагу дітей до окремих мовленнєвих ситуацій, активізувати їхнє сприйняття.

На даному етапі роботи, продовжуючи розмову про діалогічну ситуацію та доречне використання етикетних слів і словосполучень, першокласникам

пропонуються такі ігрові завдання у спеціально змодельованих учителем ситуаціях спілкування.

Ситуація прохання :

Завдання 1. Нагадайте про своє прохання:

а) вашому вчителю (ви просили в нього книжку для підготовки чи повідомлення, а він обіцяв принести сьогодні);

б) своїм батькам (ви просили купити нові джинси);

в) батькам вашого товариша (ви просили дозволити їхньому синові поїхати з вами у місто найближчої неділі).

Завдання. Ваш співрозмовник відмовляється виконати ваше прохання, умовте його; якщо він:

а) ваш друг;

б) ваша сестра;

в) продавець.

Аналогічно, до вище наведених завдань, молодшим школярам пропонуються завдання з етикетних ситуацій привітання, знайомства, вибачення, висловлення подяки тощо.

На другому етапі педагогічної роботи для відтворення та закріплення формул мовленнєвого етикету важливими є такі способи навчання, що дають змогу формувати в молодших школярів уміння користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення. Для цього педагог спонукає дітей до багаторазового промовляння різних варіантів формул і виразів, що склалися в українському мовному етикеті. При цьому багаторазовість повторення не повинна викликати в дітей втрату або зниження інтересу. Таким вимогам відповідають ігрові завдання проблемного характеру, коли дітям пропонується

діалогічна ситуація, яку вони мають розв'язати у формі складання діалогу, поведінкових реакцій, розігрування сценок із реального життя.

Наведемо приклади. Ситуації прохання та відмови:

Завдання 1. Скласти діалоги. Використовувати етикетні вирази: вибачте; не буду, і не просіть; на жаль, у мене немає часу; найімовірніше, я не встигну; я б із радістю зробив, але...; я не можу вам дати обіцянку; я не хочу; я не буду (і не просіть); якось іншим разом; не бачу потреби в тому; щось мені не хочеться; я не в силах; я змушений відмовитися. Учитель оцінює, чи правильно учні використовують етикетні формули.

Ситуації звернення та привітання:

Учитель розповідає дітям про формули привітання: "Мова ввібрала в себе і несе всі форми доброзичливого ставлення до іншої людини. А починається це з привітання. В українській мові існують десятки способів привітання: Доброго здоров'я! Здрастуйте! Дозвольте привітати вас! Кого я бачу! Моя повага! Скільки років, скільки зим! З прибуттям! Ласкаво просимо! Радий вас бачити! Сердечно вітаю вас! Доброго ранку! Легкий на помині! Вітаю вас! Здоров'я бажаю! Хліб та сіль! Добрий вечір! Привітання – це побажання. Наше "здрастуйте" означає "будьте здорові".

Учитель повідомляє учням, що є три види звернення:

1. Офіційне (пане/панно/пані).
2. Дружнє (шановний колего, дорогий друже).
3. Фамільярне, допустиме тільки серед найближчих друзів. До людей, старших за віком, потрібно звертатися на "ви".

До незнайомих ровесників теж потрібно звертатися на "ви". На "ти" звертаються тільки до найближчих друзів.

Будь-яке знайомство, та й узагалі будь-яке спілкування починається з привітання. Яким воно має бути? За етикетом, вітати людину потрібно словами:

"Здрастуйте!", "Доброго ранку!", "Доброго дня!", "Доброго вам вечора!" тощо.

Етикетні формули прощання: "До побачення!", "До нової зустрічі", "Всього вам доброго" тощо.

Після того як учитель повідомив цю інформацію дітям, він ставить ігрові завдання, виконуючи які діти в парах ставлять інсценізації та демонструють свої вміння культури мовленнєвого спілкування.

Завдання 1. Складіть із цими словами речення та діалоги й розіграйте їх у парах.

Завдання 2. Ознайомтеся з привітаннями та скажіть, які з них містять у собі додаткову інформацію, і яку? Діти мають пояснити, хто - кому - де - коли - чому - навіщо може вживати конкретну етикетну формулу привітання. При цьому вони можуть розіграти відповідну сценку.

Мовленнєвий матеріал до завдання 2:

- Здрастуйте, шановний Анатолію Євгеновичу!

- Здрастуй, Толіку!

- Здрастуйте!

Здорово!

- Добрий день!

- Привіт.

- Привіт.

- Вітаю вас!

- Радий вас вітати!

- Яка радість! - Яка зустріч!

- Ну і зустріч!

- Чи ти це?!

Ситуації висловлення подяки.

Педагог повідомляє дітям, що, обираючи ті чи інші слова подяки, людина має зважати на міру послуги, її значущість. Адже подякувати людині в потрібну

хвилину, зробити це тактовно, ввічливо - значить подарувати їй гарний настрій, крапельку радості. Недарма в слові "подяка" два корені. Дякувати – значить дарувати благо, дарувати людям добро.

Учитель звертається до слова "спасибі", повідомивши учням, що зі старовинного слов'янського побажання "спаси бог" народилося слово "спасибі" – одне з найпоширеніших в українській мові етикетних слів. У науковій літературі [40] пропонується 28 слів і виразів, за допомогою яких людина може дякувати іншому. Ось деякі з них:

Спасибі.

Дякую вам.

Я вам дуже вдячна.

Я вам багатьом зобов'язана.

У мене немає слів, щоб віддячити вам.

Як я вам вдячний.

Моя вдячність не знає меж.

Я хочу подякувати вам.

Ви дуже люб'язні.

Я зворушена вашою увагою.

Це дуже мило з вашого боку.

Ви мене так виручили.

Далі педагог повідомляє дітям, що ситуація подяки виникає з якогось приводу. Адже дякують за щось, за якусь послугу. До ситуації подяки входять три основні компоненти:

- а) людина, якій дякують;
- б) людина, яка дякує;
- в) послуга, за яку дякують.

Педагог переконує дітей у тому, що необхідно вчитися дякувати, враховуючи особливості компонентів ситуації подяки, і пропонує дітям такі ігрові завдання.

Завдання 1. Скласти діалоги зі словом "дякую" для таких ситуацій спілкування:

- а) водій продав квиток пасажирові;
- б) хтось комусь поступився місцем в автобусі;
- в) хтось вручає комусь подарунок на день народження.

Завдання 2. Уживання слів подяки в рідній школі (у роздягальні, їдальні, бібліотеці). Якими словами висловлюють подяку, і в яких ситуаціях? Розіграйте сценки зі шкільного життя.

Завдання 3. Вживання слів подяки у магазині. Якими словами висловлюють подяку в магазині (обіграйте ситуацію). Завдання 4. Ви їдете в автобусі й попросили передати гроші на квиток. Пасажир виконав ваше прохання. Як подякувати йому за цю послугу?

Ваші варіанти.

Ситуація прохання та відмови.

Учитель пояснює: щоб твоє прохання виконали, треба вміти попросити. Для цього в нашій мові існує багато різних засобів (ввічлива інтонація, спеціальні слова та вирази):

Будь ласка

Прошу вас (тебе)

Будьте добрі, будьте так добрі Будь другом.

Якщо вам (тобі) не важко

Не могли б Ви (ти)

Якщо прохання з якихось причин виконати неможливо, то використовуються слова і вирази для ввічливої відмови:

Залишився б, та не можу,

Вибачте, але я це зробити не в силах З радістю б прийшов, але не можу.

Завдання 1. Уявіть собі, що ви телефонуєте і хочете покликати до телефону подругу. Виберіть найбільш ввічливу форму висловлення прохання:

Покличте Марійку.

Доброго дня! Попросіть, будь ласка, Марійку.

Доброго дня! Вибачте, Марійка вдома? Учитель повідомляє про формули ввічливої відмови: "Не завжди прохання можна виконати, прийняти запрошення, тому ввічливі, виховані люди відмовляють так, щоб не образити людину, пояснюють причину своєї відмови, вибачаються".

Завдання 2. Запропонувати ситуації та проаналізувати їх.

1) Однокласники запрошують тебе до дворової футбольної команди, але мама просить у той самий час сходити в магазин. Ваші дії та можливі слова?

2) Друг просить тебе на певний час дати йому лазерну мишку від комп'ютера, але це речі тата. Ваші дії та можливі слова?

На другому етапі педагогічної роботи з формування культури мовленнєвого спілкування, першокласників навчають відтворення етикетних формул і закріплюють їхнє вживання в мовленні кожної дитини. Тут особлива увага приділяється вмінням користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення.

Під час навчання дітей способів "розгортання" елементарних етикетних формул і закріплення етикетних формул привітання, подяки, прощання тощо та правил розмови телефоном. А також принципу ввічливості активно використовується ігровий метод - моделювання ситуації "Розмова телефоном" за різними темами (дзвінок від друга (подруги), запрошення на день народження, дзвінок на роботу мамі тощо).

Завдання: вправляти в тому, як потрібно ввічливо відповідати на телефонний дзвінок, закріплювати мовленнєвий етикет, дотримання правил розмови телефоном.

Форма: створення ситуації "У мене задзвонив телефон". Від дітей вимагається ведення телефонної розмови відповідно до теми та етикетних правил спілкування телефоном. Для відпрацювання вміння відтворювати етикетні формули культурного спілкування телефоном використовуються ігрові проблемні ситуації. Наприклад, учитель просить дитину змоделювати розмову по телефону за такими ситуаціями:

а) ти захворів(ла) і не можеш піти на день народження друга (подруги), як про це повідомити телефоном;

б) мамі телефонує подруга, а вона (мама) зайнята..., як про це сказати подрузі по телефону тощо. Включення педагога в ситуації розмови телефоном на правах персонажа дає можливість керувати ситуацією під час ігор, спонукати дітей використовувати знання про правила телефонної розмови в самостійне мовлення, стимулювати дітей діяти за цими правилами.

На цьому етапі в роботі з молодшими школярами також використовуються ігри-драматизації казки, оповідань, що вправляють дітей у "розгортанні" фраз мовленнєвого етикету. В основу гри "Доктор " було покладено принцип лялькового театру. Кожна дитина, від імені звірятка, звертається до лікаря зі скаргами. Ведучий – доктор – відповідає на телефонні дзвінки, слухає скарги пацієнтів, оглядає і лікує звірів, виписує ліки тощо.

На третьому етапі роботи для того, щоб молодші школярі активно використовували та закріпили в реальних обставинах засвоєні етикетні формули, педагог вдається до методів привчання, які використовує в ігровій формі. Після того, як діти навчаться користуватися простими засобами мовленнєвого етикету, можна переходити до навчання способів їхнього

"розгортання", що свідчить про вищий рівень оволодіння дітьми уміннями культури мовленнєвого спілкування.

Значення способу "розгортання" етикетних формул дітям можна показати, прочитавши на уроці літературного читання казку "За що дякую?". Формування вмінь "розгорнути" формулу мовленнєвого етикету можливе в тих самих іграх, які використовувалися на першому етапі роботи для збагачення словника дітей формулами мовленнєвого етикету. Як правило, адресованість фраз за рахунок введення звернень до співрозмовників здійснюється легко. Набагато складніше навчити дітей мотивування етикетних формул.

Використовувати вмотивування вдається в ситуаціях подяки та вибачення, оскільки в них його зміст зрозумілий молодшим школярам: наприклад, онук вибачається перед бабусею за те, що випадково, впустив її окуляри зі столу, коли брав хліб із тарілки. Для того, щоб вмотивування дітей стали активними, використовуються проблемні мовленнєві ситуації та розігрування сценок, зміст яких включений у повсякденне життя молодших школярів, а тому є зрозумілим і затребуваним для дітей. Це, наприклад, проблемні ситуації-інсценізації "У школі", "На уроці", "В аптеці", "У магазині", "У транспорті", "У шкільній їдальні", "В гостях у друга" тощо, які вправляють дітей у "розгортанні" фраз мовленнєвого етикету.

Обов'язково використовуються ігри та мовленнєві вправи, які слугують для закріплення засвоєного раніше вивченого матеріалу. Їхнє призначення – спонукати дітей пригадати і проговорити всі знайомі етикетні формули, що відповідають певній ситуації. Педагог дає дітям, наприклад, такі завдання змагального характеру: "Хто більше назве слів-привітань, прощань, подяки, прохання тощо", "Хто більше назве слів, які можна казати телефоном під час привітання (прощання)", "Загадки" тощо.

На третьому етапі педагогічної роботи з формування культури мовленнєвого спілкування у молодших школярів були організовані самостійні сюжетно-рольові ігри дітей.

З під керівництвом педагога. Дорослий постійно підтримував інтерес дітей до ігрових дій, створював нові сюжетні повороти, ставлячи запитання під час розвитку ігрової дії, мотивував дітей на мовленнєву активність і прояви вмінь культури мовленнєвого спілкування. Потім у позаурочній діяльності дітям надавалася можливість самостійно грати в ці сюжетно-рольові ігри. Педагог при цьому займав позицію консультанта, помічника і стежив за тим, щоб кожна дитина брала участь у рольових діалогах, виявляла активність, розуміла звернену до неї мову, уважно слухала партнера по грі, супроводжувала ігрові дії висловлюваннями й етикетними висловами, відповідала на запитання і сама їх ставила. І все це відбувалося в рамках дотримання норм і правил культури мовленнєвого спілкування.

Наприклад, у грі за темою "Супермаркет" педагог на короткий час бере на себе роль продавця молочних продуктів і звертається до дітей-покупців із такою промовою: "Доброго дня, шановні покупці! Наш магазин пропонує продукцію молочного комбінату. Він випускає продукцію понад двадцять видів: молоко, сметану, згущене молоко, кефір, ряжанку та багато іншого. Усе дуже свіже і якісне! Будь ласка, купуйте нашу продукцію!". Діти зверталися до продавця з різними проханнями, які обов'язково формулювали у ввічливій формі: "Скажіть, будь ласка, скільки це коштує?", "Який термін зберігання в цього кефіру?", "Дайте мені, будь ласка, молоко (сметану, сир тощо)".

Щоб урізноманітнити цю гру та запровадити нову роль, педагог може запропонувати дитині бути охоронцем супермаркету, але при цьому не просто стояти й охороняти, а допомагати покупцям. Охоронець може, наприклад, вітати нових покупців і пропонувати їм кошики: "Здрастуйте! Візьміть, будь ласка, кошики, з ними вам буде зручніше!". Діти-покупці звертаються до

охоронця по допомогу: "Підкажіть, будь ласка, де мені купити хліб, а де відділ "Фрукти - овочі"?", і охоронець відповідає їм ввічливо: "Хлібобулочний відділ розташований біля відділу "Солодощі", а поруч із "Хлібобулочним" відділом розташований відділ "Фрукти-овочі". Покупці дякують йому за допомогу.

Включення рольових діалогів давало змогу керувати ситуацією спілкування дітей під час сюжетно-рольових ігор, спонукати дітей використовувати знання про правила культури мовлення та спілкування в рольових діалогах, а відтак – і в повсякденних розмовах дітей у режимних моментах, стимулювати дітей діяти за цими правилами.

На всіх етапах педагогічної роботи з формування культури мовленнєвого спілкування педагог є активним учасником і організатором такого спілкування, а саме:

- роз'яснює правила та зміст гри, ігрових ситуацій, називає та пояснює зміст нових етикетних слів;
- пропонує дитині розповісти про свої новини в розмові з однолітком, телефоном, використовуючи при цьому звернення, етикетні формули;
- підтримує та заохочує прагнення кожної дитини бути культурною у спілкуванні.

На всіх етапах формування вмінь культури мовленнєвого спілкування ведеться навчання молодших школярів ввічливості, доброзичливої інтонації, привітності міміки. Учитель повідомляє учням, що правила мовленнєвого етикету необхідні для встановлення й підтримання доброзичливих контактів, дружніх або офіційно-ввічливих стосунків, шанобливого поведження один з одним. Виховання ввічливості, доброзичливості провадиться під час проведення всіх ігор, ігрових вправ, розв'язування проблемних ситуацій, розігрування сценки тощо: молодшим школярам називають формули та вирази

мовленнєвого етикету з потрібною інтонацією та підказують, як її краще вимовити. Діти легко відтворюють тон і міміку.

Привабливість дружньої інтонації та привітної міміки демонструється дітям, наприклад, в інсценуванні казки "Тім і Том". Том – похмурий, вічно чимось незадоволений, він не зустрічає симпатії в персонажів казки. А усміхнений Тім усім подобається. Дітям показують, що навіть ввічливі слова, сказані буркотливим голосом, не такі вже й ввічливі. Роз'яснення дітям сенсу приказки "Те ж слово та інакше б мовити" підкреслює роль доброзичливої інтонації. З мімічних рухів особливо високо цінується в людському спілкуванні усмішка, що створює. Вправа "Скажи з посмішкою" вчить дітей вимовляти фрази мовленнєвого етикету привітно.

Підсумкове заняття з формування культури мовленнєвого спілкування у молодших школярів у позаурочній діяльності рекомендується провести у формі театралізованої гри-подорожі за темою "В гостях у королеви Ввічливості". До цієї гри включено всі ті етикетні ситуації та відповідні до них етикетні формули, які діти вивчали на уроках російської мови, літератури, мовлення та культури спілкування впродовж навчального року, - привітання, прощання, прохання, відмова, подяка, вибачення.

Таким чином, запропоновані нами зміст і методи спрямовані на формування вмінь культури мовленнєвого спілкування в молодших школярів у позаурочній діяльності. Ця робота проводиться поетапно. За кожною ситуацією етикетного мовленнєвого спілкування передбачається насамперед збагачення словника дітей варіантами формул мовленнєвого етикету, потім – навчання дітей способів їхнього "розгортання" та вимови з ввічливою, доброзичливою інтонацією та мімікою.

Отже, ми можемо зробити висновок про те, що робота із введення в активне мовлення молодших школярів синонімічних варіантів формул і виразів

мовленнєвого етикету. Ввічливість, доброзичливість, позитивні емоційні прояви тону та міміки закріплюються в усіх видах ігор та ігрових завдань і в повсякденному спілкуванні дітей з оточуючими людьми. Описана послідовність застосування цих ігор і завдань відповідає закономірностям засвоєння умінь культури мовленнєвої поведінки учнями 1-го класу і тому ефективна в їхньому навчанні.

2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи

Спроектвана нами педагогічна робота з формування культури мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку містить мету, завдання, три етапи педагогічної роботи з дітьми з способами діалогічних навчальних ситуацій, які спрямовані на розвиток у дітей з культури мовленнєвого спілкування на уроках.

Розроблена нами система діалогічних навчальних ситуацій забезпечує розвиток у першокласників культури мовленнєвого спілкування. Діалогічні ситуації позитивно впливають на поповнення знань дітей з правил культури мовленнєвого спілкування, норм мовленнєвого етикету, формують емоційну чуйність та вміння враховувати емоційний стан співрозмовника під час спілкування, підвищують активність у спілкуванні в кожній дитині.

Засвоєння норм культури мовленнєвого спілкування – це результат розвитку в найширшому сенсі слова. Проведене дослідження засвідчило важливість розвитку культури мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку як важливої якості для їхньої соціалізації та комунікації.

Розгляд особливостей психічного та мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку засвідчив, що їм притаманні відкритість до зовнішнього світу, доброзичливість і чуйність, ініціативність і самостійність у

грі, у спілкуванні, у розв'язанні елементарних соціальних і побутових завдань. Усі ці якості дітей сприяють успішному формуванню в них умінь культури мовленнєвого спілкування.

У НУШ чітко визначено, які вміння повинні бути сформовані щодо культури мовленнєвого спілкування молодших школярів: уміння точно й ясно висловлювати свої думки; говорити грамотно, додержуватися норм української літературної мови; уміння користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо; використовувати засоби інтонаційної виразності мови.

У нашому дослідженні за основу взято визначення культури мовленнєвого спілкування як багатокомпонентної якості, що виявляється в доборі мовних засобів, які в певній ситуації спілкування за дотримання сучасних мовних норм етики спілкування дають змогу забезпечити найбільший ефект у досягненні завдань спілкування.

Основою формування культури мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку є мовленнєвий етикет – система стійких формул спілкування, запропонованих суспільством як правила мовленнєвої поведінки в певних мовленнєвих ситуаціях для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників. До мовленнєвого етикету відносяться слова і вирази, що вживаються для привітання, прощання, прохання, вибачення, подяки тощо, прийняті в різних ситуаціях форми звернення, інтонаційні особливості, що характеризують ввічливе мовлення.

Діалогічні навчальні ситуації є ефективним засобом формування культури мовленнєвого спілкування у молодших школярів, бо вони проводяться переважно в ігровій формі та надають дітям широкі можливості для міжособистісного спілкування і застосування умінь культури мовленнєвого спілкування. Основні форми та методи, які педагог може використовувати для розвитку культури мовленнєвого спілкування у молодших школярів у

діалогічних навчальних ситуаціях – ігрові, сюжетні, дидактичні, театралізовані, ігри-драматизації, імпровізації, ігри-подорожі, ігри-розваги; ігрові завдання з моделювання ситуацій спілкування тощо. Вони спрямовані на формування вмінь дітей використовувати формули мовленнєвого етикету та засоби словесної ввічливості у спілкуванні.

Система роботи з розвитку культури мовленнєвого спілкування в дітей молодшого шкільного віку включає мету, завдання, три етапи педагогічної роботи з дітьми на уроках і навчальні діалогічні ситуації, спрямовані на формування у дітей комплексу вмінь культури мовленнєвого спілкування.

Мета нашої роботи з дітьми – формування вмінь культури мовленнєвого спілкування. Завдання роботи з дітьми:

1. Збагатити словник дітей етикетними формулами та виразами мовленнєвого етикету.
2. Сформувати в дітей уміння точно і ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно, дотримуватися норм української літературної мови, вільно користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо і використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення.
3. Виробити навички культури мовлення та культурної поведінки в типових для молодших школярів у діалогічних комунікативних ситуаціях.

Робота з формування культури мовленнєвого спілкування в учнів 1-го класу в діалогічних навчальних ситуаціях проводилася в 3 етапи, кожен з яких має свої завдання. Перший етап – збагачення та активізація словника дітей за рахунок формул мовленнєвого етикету. Завдання: формувати вміння точно і ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно, дотримуватися норм української літературної мови. Другий етап – відтворення та закріплення формул мовленнєвого етикету. Завдання: формувати вміння користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати

засоби інтонаційної виразності мовлення. Третій етап – стимулювання активності дітей у використанні в реальних обставинах уміння культури мовлення та засвоєних етикетних формул. Завдання: активізувати та закріпити всі засвоєні дітьми вміння культури мовленнєвого спілкування.

Діалогічні навчальні ситуації включали :

- 1) Ігри мовленнєвого етикету: "Мовчанка", "Ввічливий котик", "Покажи настрої", "Ввічливі відгадки", "Відлуння", "Передай листа" та ін..
2. Моделювання ситуації розмови телефоном. ("Дзвінок на роботу мамі (татові)", "Довідкове бюро", ігри-розмови з різних приводів (про природу, про життя в дитячому садочку, про день народження, про похід до лісу, про спортивні змагання тощо).
3. Проблемні комунікативні ситуації: знайомство з незнайомим хлопчиком (дівчинкою); дзвінок дитини другу (подрузі), додому бабусі (дідусю), на роботу мамі (татові); дзвінок додому, де живе дитина, з роботи мами (тата), незнайомої людини тощо).
- 4) Ігри-драматизації на використання мовленнєвих етикетних формул і висловлювань, спеціальне включення в сюжетно-рольові ігри дітей ігрових ситуацій знайомства, привітання, прощання, подяки, прохання, розмови телефоном і т.д.
5. Ігри-драматизації казки, оповідань.
6. Самостійні сюжетно-рольові ігри дітей.
7. Театралізовану гру-подорож "В гостях у королеви Ввічливості".

Розроблена нами система діалогічних ситуацій забезпечила розвиток у дітей молодшого шкільного віку вмінь культури мовленнєвого спілкування як на уроках, так і в позаурочній діяльності. Ця система органічно вписалася як в навчальну так і в позаурочну діяльність молодших школярів, яка за своїм характером є насамперед ігровою, і сприяла розвитку в учнів усіх необхідних

їм умінь культури мовленнєвого спілкування, а це – точно і ясно висловлювати свої думки, говорити грамотно, додержуватися норм української літературної мови, користуватися формулами мовленнєвого етикету, говорити ввічливо та використовувати засоби інтонаційної виразності мовлення. Вона може бути рекомендована вчителям початкової школи, педагогам організацій додаткової освіти, батькам, які працюють з молодшими школярами з проблеми формування в них культури мовленнєвого спілкування.

Висновки до розділу 2

Розвиток культури спілкування молодших школярів є актуальним завданням сучасної освіти. Від рівня розвитку культури спілкування залежатиме наскільки учень початкових класів зможе безболісно й успішно соціалізуватися у новому для нього світі, опанувати навчальну програму, оволодіти навичками усного й писемного мовлення, що надалі зможе сприяти найвищим показникам у його навчальній діяльності.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури за темою дослідження з'ясовано значення "культура спілкування молодших школярів" – сукупність здібностей і навичок, набутих людиною через навчання та досвід і використовуваних нею під час спілкування, під час передавання інформації з метою її засвоєння, отримання.

Розвитку культури спілкування як планового результату у початковій школі сприяють комунікативні універсальні навчальні дії, які, якщо розглядати в межах діалогічної ситуації, виступають як одиниці пізнавальної комунікації, де за їхньою допомогою школяр опановує соціально-культурний досвід.

Підбиваючи підсумок проведеної роботи, ми можемо констатувати, що поставлені нами проблема і дослідницькі завдання: дослідити й проаналізувати стан проблеми у педагогічній теорії та практиці; визначити психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку; розглянути особливості розвитку культури спілкування молодших школярів; вивчити потенціал уроків ЯДС через діалогічні ситуації для розвитку комунікативних умінь молодших школярів; описати діагностичний апарат дослідження; розробити систему роботи через яку можна розвинути комунікативність і комунікабельність.

Проведене дослідження показало, що комунікативні вміння перебувають на низькому рівні у школярів, що було виявлено шляхом спостереження.

Нами було виявлено критерії розвитку культури спілкування молодших школярів: уміння усвідомлено будувати мовленнєве висловлювання з урахуванням: адресата комунікації; з урахуванням мети комунікації, уміння слухати співрозмовника та вести діалог; уміння визнавати можливість існування різних точок зору та права кожного мати свою; викладати свою думку та аргументувати свою точку зору й оцінку подій, Після проведеного аналізу нами було створено систему роботи, спрямовану на розвиток культури спілкування молодших школярів на уроках ЯДС і підвищення її рівня.

На уроках ЯДС (формульальний етап) нами було використано діалогічні ситуації, що поєднували в собі різноманітні прийоми, спрямовані на організацію моно/діалогічного мовлення учнів, розвиток експресивних умінь, оволодіння учнями культурою просторової організації спілкування. Ці діалогічні ситуації сприяли розвитку в учнів таких комунікативних умінь як уміння слухати, уміння аргументувати, уміння формулювати запитання, уміння використовувати формули мовленнєвого етикету, уміння визнавати можливість існування різних точок зору і права кожного мати свою, уміння

конструктивно розв'язувати конфлікти через врахування інтересів сторін та співпрацю.

У процесі дослідження ми підтвердили нашу гіпотезу, що розвиток культури спілкування молодших класів відбуватиметься більш ефективно за умови створення вчителем діалогічних комунікативних ситуацій з використанням різноманітних прийомів для організації монологічного та діалогічного мовлення учнів.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що розвиток культури спілкування молодших школярів у діалогічних навчальних ситуаціях як соціальна та психолого-педагогічна проблема обумовлена потребами сучасного суспільства. Проведена дослідно-експериментальна робота дозволяє стверджувати, що саме в учнів першого класу можливий найбільш ефективний розвиток культури спілкування, оскільки цей період є сензитивним для мовленнєвого розвитку та соціалізації.

Визначено й уточнено зміст понять «культура спілкування», «діалогічна навчальна ситуація» у психолого-педагогічній літературі. У нашій роботі культура спілкування розглядається як своєрідна система адаптації, яка дозволяє пристосуватися до оточуючого середовища, а учень засвоює її як зразки комунікативної поведінки як умови його прийняття рідним культурним середовищем. Поведінка молодшого школяра обумовлюється правилами, нормами його безпосереднього оточення.

У дослідження розкрито структуру, сутність, основні компоненти культури спілкування, яку ми розуміємо як особистісне утворення, що складається з особистісного досвіду, знань, умінь, зразків комунікативної поведінки для діалогічних мовленнєвих ситуацій з врахуванням індивідуальнопсихологічних рис молодшого школяра.

Розроблена нами система роботи з розвитку культури спілкування включає в себе використання діалогічних навчальних ситуацій зі своїм індивідуальним набором складових на інтегрованих уроках ЯДС та у позаурочній діяльності.

Дослідно-експериментальна робота проводилася у таких напрямках: засвоєння теорії відповідно до теми уроку та роботу з моделюванням

діалогічних навчальних ситуацій, які обумовлювали позитивну мотивацію, практичне застосування відповідних знань, умінь, здібностей тощо. Результати отриманих даних з розвитку культури спілкування у діалогічних навчальних ситуаціях дозволяють стверджувати ефективність запропонованої методики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підручник. К.: Вид. дім Д. Бураго, 2013. 460с.
2. Абрамович С. Д. Риторика: навч. посібник. Чернівці: Рута, 1995. Ч.1. 170с.
3. Амерханян С. Інтегрований урок як сучасний. Відкритий урок. Київ: Академвидав, 2012. № 7-8. С. 60-64.
4. Арцишевська, І. П., Арцишевський, Р. А. Світ, людина, суспільство: хрестоматія. К., 1997. 400с.
5. Бабич, Н.Д. Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови. Чернівці: Рута, 2000. 174с.
6. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення: підручник. Львів: Світ, 1990. 232с.
7. Бадер, В.І., Васирина, С.В. Редагування як засіб розвитку мовлення. *Початкова школа № 8*, 1991. С.24-27.
8. Балл Г. О. Психологічні аспекти гуманізації освіти: книга для вчителя. К.: Вища школа, 1996. 128с.
9. Березюк Е.С. Моделювання педагогічних ситуацій як спосіб підготовки майбутніх вчителів до спілкування з учнями : автореф. дис. на здобуття навч. ступ. канд. пед. наук :13.00.04. Київ, 1994. 24с.
10. Бех, І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 1998. 204с.
11. Богдан, С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 2020. 476с.
12. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. К.: Академія, 2004. 344с.
13. Войтко В. І. Психологічний словник. К.: Вища школа, 1992. 215с.

14. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376с.
15. Гончар Т.І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати №5*, 2003. С. 42-44.
16. Гуменюк О. Є. В.М. Виховання культури поведінки Психологія впливу: Монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 304с.
17. Горностай, П.П., Титаренко, Т.М. Психологія особистості: словникдовідник. К.: Рута, 2001. 320с.
18. Державний стандарт початкової загальної освіти. (*МОН України*). Нова редакція. Електронний ресурс URL www.mon.gov.ua
19. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. 352с.
20. Заброцький М. М. Вікова психологія: навчальний посібник. К.: МАУП, 2002. 104с.
21. Заброцький М.М. Комунікативна компетентність учителя як вияв його педагогічної позиції. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. К.: Главник, 2005. Вип. 26. Т.2. С.85–89.
22. Зязюн, І.А. Педагогіка добра: ідеали та реалії. К., 2000. 325с.
23. Карпенчук, С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник. К.: Вища шк., 1997. 304с.
24. Клименко, В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати: Науково-популярне видання. К.: Шкільний світ, 2001. 96с.
25. Клименко, В.В. Функції психічного і фізіологічного в онтогенезі учня. *Актуальні проблеми сучасної української психології*. К.: НораДрук. 2003. Вип.23. С.123–136.
26. Ковальова В. І. Інтеграція навчального процесу як чинник розвитку пізнавальної активності учнів. Початкове навчання та виховання. Київ: Академвидав, 2012. № 16-18. С. 27-34.

27. Корніяка О.М. Конфліктність у навчально-виховному процесі і культура спілкування. *Конфлікти в педагогічних системах. Зб. праць*. Вінниця: ВДГУ, 2007. С.139–141.
28. Корніяка О.М. Мовленнєвий розвиток школярів з різною сформованістю комунікативної культури. *Педагогіка і психологія №4*, 2000. С.14–21.
29. Корніяка О.М. Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. *Психологія: Збірник наукових праць*. К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. 2001. С.316–322.
30. Корніяка О.М. Особистісна культура спілкування як важливий чинник ефективності учіння. *Українська психологія: сучасний потенціал: Зб. наук. праць*. К., 1996. Т.ІІ. С.21–30.
31. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. К.: Міленіум, 2006. 336с.
32. Корніяка О.М. Секрети культури спілкування. Гімназія на зламі століть: практико-зорієнтований посібник. К., 2007. С.330–337.
33. Костюк, Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості: навч. посібник. К.: Рад. школа, 1989. 379с.
34. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. К.: Академія, 2008. 464с.
35. Кудикіна, Н.В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка. 2003
36. Ліннік О. О. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ /Навчальний посібник, К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 248с.
37. Morry van Ments. The Effektive use of Role-pley. Kogan Page Ltd. 1999. 208р.
38. Макарова, М.М. Комунікативна гра в молодших класах. *Початкова школа №7*, 2008. С.12-14.

39. Максименко, С.Д. Психологія особистості: змістові ознаки. *Гуманізація взаємин вчителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти: Наук. -метод. збірник*. Житомир–Київ: ЖОППО, 2004. С.3–17.
40. Мальцева, Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. *Початкова школа №3*, 2012. С.40-41.
41. Мачинська Н. Інтегрований підхід у навчанні школярів початкової школи: теоретична основа та практичний аспект. *Молодь і ринок*. 2017.№9. С.3136
42. Науменко, В.О. Риторика. 1–4 класи. Тернопіль: Мандрівець, 2009. С.5–32.
43. Науменко В.О., Захарійчук М. Д. Формування в дітей уміння говорити майстерно. *Початкова школа №10*, 2002. С.13–16.
44. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плянди», 2017. 206 с
45. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації : Навчальний посібник. Чернівці: Книги-XXI, 2010. 127с.
46. Омеляненко В. Л., Кузьмінський, А. І. Теорія і методика виховання: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 415с.
47. Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. (1999). Основи практичної психології: Підручник. К.: Либідь, 536с.
48. Персіанська Е. Культура поведінки на уроках. *Рідна школа №7*, 2007. С.23-25.
49. Пономарьова К. Формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови. *Початкова освіта № 4*, 2009. С.3–5.
50. Радевич-Винницький, Я. К. Етикет і культура спілкування: навч. посібник. К.: Знання, 2006. 291с.
51. Радул В.В. Діагностика майбутнього вчителя. К.: Вища школа, 1995.

- 150с.
52. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студ. пед. факультетів. К.: Генеза, 2002. 368с.
53. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. К., 2009. 226с.
54. Соціальна психологія: Тренінг міжособистісного спілкування / Д.Джонсон. К.: Академія, 2003. 288с.
55. Слесик, К.М. Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки.* КиївЗапоріжжя. Вип. 23. 2002. С.117-120.
56. Слесик К.М. Розвиток комунікативних умінь і навичок молодших школярів у позакласній роботі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. Вип. 32. Ч. II. 174-178.
57. Сагач Г.М. Риторика. Вид. 2-ге, перероб. І доп. К.: І.н Юре, 2000. 568с.
58. Стахів М. О. Український комунікативний етикет: Навчальнометодичний посібник. К.: Знання, 2008. 245с.
59. Соціолого-педагогічний словник /За ред. В.В. Радула. К.:«ЕксОб», 2004. 304с.
60. Тернопільська В.І. Шляхи виховання соціальнокомунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа №10*, 2009. С.9-12.
61. Тесленко Т. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до проведення інтегрованих уроків в умовах нової української школи. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2020. Вип. 27 (4). 275-279.
62. Українська мова: Енциклопедія. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. 842с.
63. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. К.: Академвидав, 2006. 560с.
64. Хміль Ф.І. Ділове спілкування. К.: Академвидав, 2004. 280с.

65. Хоружа, Л. Формуємо культуру поведінки молодших школярів. *Початкова школа №2*, 2007. С.52–57.
66. Чмут Т. К. Культура спілкування: навч. посібник. Хмельницький: ХІРУП, 1999. 358с.
67. Чмут Т.К., Чайка, Г.Л. Етика ділового спілкування: Навч. посіб. К.: Вікар, 2003. 223с.
68. Шестобуз О.С. Культура спілкування молодших школярів з однолітками як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Чернівецького університету №406*, 2019. С.181-190.
69. Шевнюк О.Л. Навчальний діалог у курсі української зарубіжної культури у вищій школі *Педагогіка і психологія 2020. №2. С.89-100.*
70. Яценко Т.С. Соціально-психологічне навчання у підготовці майбутніх вчителів. К.ВШ, 1987. 110с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Синонімічні етикетні формули мовленнєвого етикету (комунікативні синоніми)

Ситуація спілкування	Ініціативні формули мовленнєвого етикету	Відповідні формули мовного етикету	Зразкові фрази для розгортання розмови
Вітання	- Здрастуй(-те) -Добрий ранок! -Добрий вечір! -Добрий день.	Аналогічні ініціативним формулам	- Дуже радий(-а) бачити тебе (Вас) - Як добре, що Ви прийшли (ми побачилися)
Прощання	- До побачення. -Всього доброго. -До зустрічі. -До завтра. -На добраніч.	Аналогічні ініціативним	
Прохання	Прохання - дозвіл: - Можна я... - Дозвольте я... - Дозволь(те), будь ласка Прохання - спонукання: - ..., будь ласка - Якщо не важко... -Якщо можна... - Дуже тебе прошу... - Ти не можеш? -Ви не змогли б?	Позитивні відповіді Пожалуйста. -Да (Так-так). -Хорошо. - Из задоволенням. -охоче. -Я не проти. -Не заперечую. Зараз. Відмови -Я не можу... -Я хотів(-ла) б, але... - На жаль, я не можу зараз...	Відмова обов'язково супроводжується вибаченням і поясненням причин
Вдячність	- Дякую. - Дуже дякую. - Дякую Вам (тобі). -- Я вдячний Вам.	- Будь ласка. -Нема за що. -Не варто. -На здоров'я. - Мне було приємно допомогти.	за... (вказується причина подяки)
Пропозиція, запрошення	- Давай(-те)... -Прошу... -Возьміть... -Сідайте, будь ласка, Хочете (хочеш) допоможу?	- Згода: -Гаразд, я згоден. Спасибі (та ін.) Відмова: - Дякую, не турбуйтеся. - Дякую, я сам(а) -Вибачте, але...	Бажано, щоб усі відмови мотивувалися

Вибачення	<p>– Вибачте мене. -Вибачте (вибачте), будь ласка. -Не ображайся(-теся) -Не гнівайся (-теся) -Я винен(-а)</p>	<p>– Будь ласка. -Добре. -Нічого. -Не варто вибачатися. -Я не серджуся. -Ну що Ви (ти)! -Та що Ви (ти)!</p>	<p>Мотивується я вибачення: ненавмисно...; подумала...)</p>
Співчуття	<p>Радість -Я радий(-а) за тебе - Я радий(-а), що ти... -Ти молодець, що... -У тебе чудово виходить Розрада: - Мені дуже шкода... -Я можу чимось допомогти -Не переживай -Я співчуваю тобі -Це не найстрашніше, кріпись (терпи, не плач).</p>	<p>– Мені дуже шкода... – Я можу чимось допомогти. – Не переживай. – Я співчуваю тобі. – Це не найстрашніше, кріпись – (терпи, не плач).</p>	
Комплімент	<p>– Ти такий (-ая) веселий (-ая) (добрий, гарний, чудовий, дивовижний тощо) -Ти так добре будувеш (ліпиш, граєшся, малюєш... ешь...) -Ти кращий за всіх (щось робиш...) - У тебе добрі очі (гарна посмішка, гарна сукня...)</p>	<p>– Дякую. -Дякую за комплімент. -Ви (ти) мене бентежите. - Дякую за добре слово. -Не бентеж(-те) мене.</p>	
Знайомство	<p>– Як вас (тебе) звуть? – Мене звати..., а вас? – Давайте познайомимося? -Я можу дізнатися, як тебе звати?</p>	<p>– Дуже приємно. Я (назвати своє ім'я). -Будь ласка. -Приємно з вами познайомитися. -Так, звісно.</p>	

ДОДАТОК В

Конспект уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Тема: Я та інші. Суспільство як єдність людських спільнот, їх різноманітність. Стосунки людей у суспільстві.

Мета: Дати учням поняття суспільства як єдності людських спільнот, пояснити їх різноманітність. Допомогти учням усвідомити свою належність до українського суспільства. Розвивати логічне мислення, усне зв'язне мовлення, уяву, увагу, пам'ять. Виховувати толерантність, повагу до інших людей, патріотичність.

Обладнання: конспект уроку, презентація «Суспільство як єдність людських спільнот, їх різноманітність. Стосунки людей у суспільстві», указка, підручник «Я у світі», ребус «Суспільство», червоні та зелені картки, мультфільм «Не треба ображати друзів» (Мудрі казки тітоньки Сови. Не треба ображати друзів. Серія 23: веб-сайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Z3CP_NQKmvA (дата звернення: 18.10.2022)).

План уроку

- I. Організація початку уроку.
 - 1.1. Привітання.
 - 1.2. Перевірка готовності робочих місць.
 - 1.3. Психологічна підготовка.
 - 1.3.1. Виконання вправи «Усмішка».
- II. Підсумок фенологічних спостережень.
- III. Актуалізація опорних знань дітей та їх життєвого досвіду.
 - 3.1.Бесіда «Людина серед людей».
- IV. Повідомлення теми та мети уроку.
 - 4.1. Розгадування ребусу «Суспільство».
- V. Ознайомлення з новим матеріалом.
 - 5.1. Розповідь «Людина в суспільстві» з елементами бесіди.
 - 5.2. Робота за підручником (с. 92).
 - 5.3. Робота в парах. Виконання вправи «Чим ми схожі?».
 - 5.4. Фізкультхвилинка «Щось не хочеться сидіти».
- VI Узагальнення і систематизація знань.
 - 6.1. Перегляд та аналіз мультфільму «Не треба ображати друзів».
 - 6.2. Групова робота. Складання відомих висловів та цитат великих людей про суспільство.
- VII. Підсумки уроку.
 - 7.1. Дидактична гра «Так-ні».
 - 7.2. Виконання вправи «Незакінчені речення».
 - 7.3. Аналіз активності учнів.

Хід уроку

I. Організація початку уроку.

- 1.1. Привітання.

- Добрий день, діти!
- Добрий день!
- Сідайте.
- Знову день почався, діти,
Всі зібрались на урок.

Тож пора нам починати –
Кличе в подорож дзвінок.

1.2. Перевірка готовності робочих місць.

- Діти, покажіть як за партами сидять справжні учні. О, які ви молодці, ви знаєте, що справжні учні сидять за партами вирівнявши спинки, ставлять ноги рівно та кладуть руки на парту таким чином (*показую*).
- Приберіть все зайве з парти. Покладіть на край парти книгу, на неї щоденник, на щоденник — зошит, а на нього пенал.

1.3. Психологічна підготовка.

1.3.1. Виконання вправи «Усмішка».

- Щоб наша робота на уроці була успішною, маю для вас сюрприз. Відгадайте, що лежить у мене в долоні. Це є в кожного. Це нічого не коштує, але дає нам так багато. Це те, без чого вихована людина не може обійтись. Вона приносить щастя в дім, від неї стає всім тепліше, її не можна купити, взяти в борг чи вкрасти. Вона забирає в нас лише одну мить, але залишається в пам'яті назавжди. Це...

(*усмішка*).

- Тож усміхнімося: це принесе щастя, удачу. Усмішка зігріє нас своїм теплом.
- Молодці.

II. Підсумок фенологічних спостережень.

- Яка зараз пора року? (*Осінь*)
- Який місяць? (*Жовтень*)
- Яке число? (*18*)
- Тепло чи холодно надворі? (*Холодно*)
- Який стан неба? (*Відповіді учнів в залежності від погоди 18 жовтня 2022 року*)
- Чи були сьогодні протягом дня опади? (*Відповіді учнів в залежності від погоди 18 жовтня 2022 року*)

III. Актуалізація опорних знань дітей та їх життєвого досвіду.

3.1.Бесіда «Людина серед людей».

- Чим людина відрізняється від інших істот? (*Людина є членом суспільства.*)
- Назвіть ознаки людини як представника суспільства. (*Абстрактне мислення.*) — Що ми називаємо суспільством? (*Об'єднання людей, які взаємодіють, залежать один від одного.*)

IV. Повідомлення теми та мети уроку.

4.1. Розгадування ребусу «Суспільство».

- Щоб дізнатися тему сьогоднішнього уроку, пропоную вам розгадати ребус:

Відповідь: Суспільство.

— Сьогодні темою нашого уроку буде «Я та інші. Суспільство як єдність людських спільнот, їх різноманітність. Стосунки людей у суспільстві». **V. Ознайомлення з новим матеріалом.**

5.1. Розповідь «Людина в суспільстві» з елементами бесіди.

— Чи погоджуєтеся ви з думкою, що жодна людина не існує сама по собі, і кожен із нас може жити лише серед людей? *(Так.)*

— Правильно, адже з самого першого дня, дня свого народження людина оточена людьми, до яких вона поступово звикає.

— Кожен із нас належить до певного колективу, групи, вікової категорії. Давайте подумаємо до якого? Зараз в даний момент ким ви є? *(Учнями.)* — Отже, ви колектив 3 класу.

— Назвіть які ще ви колективи знаєте? *(Колектив лікарів, будівельників, сім'я, родина, людство, школа, клас, футбольна команда тощо.)*

— Ким ми є у сім'ї / класі / театрі / під час футбольної гри? *(Одним із членів сім'ї*

/ Одним із учнів / Одним із глядачів / Футбольними гравцями або вболівальниками.)

— Як бачимо, в суспільстві існує дуже багато різних людських спільнот.

Сукупність усіх спільнот, які взаємодіють між собою, утворює суспільство. —

Отже, суспільство — це об'єднання людей, які взаємодіють між собою та залежать один від одного. Говорячи про тварин, навіть найрозвинутіших мавп, собак чи дельфінів, слово суспільство не використовують. Відносини, що виникають у людському суспільстві, називають суспільними відносинами. Оскільки, життя людей надзвичайно багатогранне, тому й суспільні відносини є дуже різноманітними. У людей, які належать до однієї спільноти, спостерігається подібний спосіб життя, подібні інтереси, потреби, правила поведінки. Це і дає змогу відрізнити одну людську спільноту від іншої.

— Наприклад, у африканському племені Масаї люди вітають один одного стрибками. Чим вище ви стрибнете, тим більшу повагу надасте .

А у Китаї не прийнято приносити квіти господині будинку. Вважається, що цим гості підкреслюють, що цей будинок є некрасивим і тому приносять прикраси (квіти) з собою.

— Якби ви опинились в одній із цих ситуацій, чи було б правильно якби ми почали висміювати звичаї і особливості життя інших людей? Чому? *(Ні, бо всі ми різні і кожен із нас повинен поважати право інших бути такими якими вони є.)*

— Оскільки спільноти перебувають у певних взаєминах, у своїй діяльності залежать одна від одної, то їхні стосунки залежать і від того, наскільки кожна група діє, не лише виходячи зі своїх власних інтересів, а й враховуючи інтереси інших спільнот. Можна припустити, що між учителями та учнями тим менше буде образ, непорозумінь, чим більше вони рахуватимуться з інтересами одне одного. Необхідність саме такого підходу стає очевиднішою, коли йдеться про стосунки людей різних національностей, держав. Це сприятиме уникненню сутичок, конфліктів, збереженню злагоді між людьми. Варто також пам'ятати, що є інтереси — спільні для всіх жителів України. Це — розбудова незалежної держави, збереження миру.

— Отже, ми з'ясували, що жодна людина не існує сама по собі. Кожен із нас належить до певного колективу, групи, вікової категорії. Та будь-яка спільнота характеризується взаємодією між людьми.

5.2. Робота за підручником (с. 92).

— Відкрийте свої підручники на сторінці 92. Прочитайте текст і поділіться своїми думками щодо прочитаного.

— Що таке суспільство? *(Група людей, об'єднаних спільною історією, культурою, законами, виробництвом.)*

— Назвіть приклади суспільств? *(Сім'я, шкільний колектив, друзі тощо.)*

— Хто належить до суспільства? *(Вчителі, робітники, лікарі, діти тощо.)* — Запам'ятайте! Людину творить країна, де вона народилась. Але й країну створюють люди, які в ній живуть.

5.3. Робота в парах. Виконання вправи «Чим ми схожі?».

Як ви вже знаєте, усі люди різняться між собою. Люди мають різний колір шкіри, різний зріст, вагу. Але це не означає, що у нас немає спільних рис та ознак.

— Тож зараз я пропоную вам знайти спільні риси з товаришем по парті (смаки, уподобання, заняття, погляди). Необхідно назвати 3 спільних рис. *(Відповіді учнів.)*

— Цією вправою ви довели, що хоча ми є різними, але у нас багато спільного того, що нас об'єднує.

5.4. Фізкультхвилинка «Щось не хочеться сидіти».

— А зараз ми з вами трохи відпочинемо. Вставайте з-за парт в один рядок так, щоб не заважати один одному. Повторюйте слова та рухи за мною:

— Щось не хочеться сидіти,

Треба трохи відпочити.

Руки вгору, руки вниз.

На сусіда подивись.

Руки вгору, руки в боки

І зробіть чотири кроки.

Вище руки підійміть І
спокійно опустіть.
Плесніть, діти, кілька раз,
За роботу — все гаразд.
— Молодці. Сідайте. Продовжуємо.

VI Узагальнення і систематизація знань.

6.1. Перегляд та аналіз мультфільму «Не треба ображати друзів».
— А зараз, я пропоную вам переглянути мультфільм «Не треба ображати друзів».
Мудрі казки тітоньки Сови. Не треба ображати друзів. Серія 23: веб-сайт. URL:
https://www.youtube.com/watch?v=Z3CP_NQKmvA (дата звернення: 12.11.2020).
— Тож, чи гарно зробив вовчик, коли пішов ловити рибу? (Звичайно ні.) — Як
почувалися звірята, коли вовчик не згодився допомагати? (Вони були ображені
на вовчика.)

Чи правильно зробили ведмедик і їжачок, коли допомогли вовчику? Чому?
(Так, потрібно допомагати друзям у біді.)

— Отож, що ви для себе взяли із цього мультфільму? (Потрібно допомагати
друзям, не бути байдужими.)

— Отже для того щоб співіснувати в суспільстві мирно й щасливо потрібно
дотримуватись правил спілкування. А головне з них — Відносься до людей так,
як б хотів (-ла), щоб вони відносилися до тебе.

6.2. Групова робота. Складання відомих висловів та цитат великих людей
про суспільство.

Вчитель ділить учнів на групи та пропонує скласти відомі вислови та цитат
великих людей про суспільство та пояснити їх значення.

1. Єдина справжня розкіш –	людина. (Ліна Костенко).
2. Жити в суспільстві,	бути вільним від суспільства не можна.
3. Щастя особистості поза суспільством неможливе, як неможливе	це розкіш людського спілкування. (А. Екзюпері).
4. Коли в людини є народ, тоді вона уже	життя рослини, висмикнутої з ґрунту й кинутої в неродючий пісок. (І. Франко).

Відповіді:

1. Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування.
(А.
Екзюпері).
2. Жити в суспільстві, бути вільним від суспільства не можна.
3. Щастя особистості поза суспільством неможливе, як
неможливе життя рослини, висмикнутої з ґрунту й кинутої в неродючий
пісок. (І. Франко).

4. *Коли в людини є народ, тоді вона уже людина. (Ліна Костенко).*

VII. Підсумки уроку.

7.1. Дидактична гра «Так-ні».

Зараз я вам буду зачитувати твердження про суспільство. Якщо твердження буде правильним, то ви повинні показати зелену картку, а якщо твердження буде неправильним, то вам потрібно показати червону картку.

— Об'єднання людей, які взаємодіють, залежать один від одного, називають суспільством. *(Зелена картка.)*

— До суспільства належить рослина. *(Червона картка.)*

— Людина — це член суспільства. *(Зелена картка.)*

— Кожна людина існує сама по собі і не залежить від певного колективу. *(Червона картка.)*

— Будь-яка спільнота характеризується взаємодією між людьми. *(Зелена картка.)*

— Суспільство багате на різноманітні людські спільноти. *(Зелена картка.)*

7.2. Виконання вправи «Незакінчені речення».

Вчитель читає учням речення, а школярі повинні їх доповнити:

— ... *(Суспільство)* — це об'єднання людей, які взаємодіють між собою та залежать один від одного.

— Відносини, що виникають у людському суспільстві, називають ... *(суспільними)* відносинами.

— Людину творить ... *(країна)*, в якій вона народилася, але й країну створює... *(людина)*.

— Суспільство досягає найвищого розвитку, коли складається з усебічно розвинутих... *(особистостей; людей)*.

— Щоб народжений людиною став нею, йому потрібно... *(суспільство)*. — У суспільстві вихована людина обов'язково повинна дотримуватись правил ... *(спілкування)*.

7.3. Аналіз активності учнів.

— Молодці, діти. Сьогодні ви добре працювали, були активними, багато завдань зробили, багато чому навчилися і чого дізналися. Розумнички!

— До побачення, діти!

— До побачення!

Тема: Правила поведінки у школі.

Мета: Прищепити правила культурної поведінки у школі. Ознайомити з найпростішими правилами ввічливості, навчити ввічливо спілкуватися один з одним.

Розвивати мислення, увагу, розширити пізнавальний кругозір дітей.

Виховувати моральні якості особистості

Обладнання: назви станцій, слайди станцій, іграшка-серце, малюнок - поїзд, вірші про правила поведінки у школі.

Зміст заняття:

- Добрий день діти. Сьогодні ми з вами відправимось у казкову подорож в країну «Шкільних правил».
- А на чому ми з вами поїдемо? Щоб здогадатись на чому ми поїдемо, треба відгадати загадку:

*Пасажирський чи товарний,
Металевий він і гарний.*

*Все ховає у
вагонах, І стає
лиш на пероні.*

(Потяг.)

- Вірно ми поїдемо на потязі! (Прикріпити малюнок потягу).

Сідайте зручно, відправляємось у подорож.

- Перша станція місто "Ввічливих". (Слайд 1)
- Діти, скажіть будь-ласка, яку людину ми називаємо ввічливою?

(Відповіді дітей: Людина, яка ніколи не забуває сказати ввічливі слова і робить ввічливі дії. ввічлива людина завжди вітається і каже до побачення. він є привітним та уважним до інших).

- Як ввічливо привітатися?

(Відповіді дітей: Зі старшим слід привітатись першим, обов'язково треба дивитись у очі тому з ким вітаєшся.)

- Діти, часто буває так, що ваші товариши просять ручку або олівець. А чи правильно ви це робите? 1. Сценка. "Ти, дай мені ручку!" - Це було ввічливо?
- Чого не вистачає?

- Як би ви попросили ручку, лінійку або олівець? (Відповіді дітей.)

2. Сценка. «Невихований Максим.»

Максим сидить за своєю партою, жує яблуко, перегортаючи сторінки книжки. До класу увійшов дорослий і спитав його про вчителя. Максим, гортаючи книгу, сказав, що він не знає. Що було нечемним в поведінці Максима? (Відповіді дітей: З дорослим не привітався, вважав за потрібне не звернути увагу на дорослого і продовжував їсти яблуко).

Не беріть приклад з цього хлопчика.

3. Сценка. "На перерві."

Ця історія сталася на шкільній перерві.

На перерві хлопці носилися як очманілі. А Данило швидше за всіх. І, звичайно ж, він налетів похапцем на вчительку, мало не збивши її з ніг.

Христина Олександріна зупинив Данила, строго запитала:

- Що ти повинен сказати?

- Здрастуйте! – відповів Данило. І всі засміялися.

- Чому всі сміялися, коли почули відповідь Данила? Які слова він повинен був сказати?

(Відповіді дітей: Вибачте, будь ласка та ін.)

А тепер уважно послухайте мексиканську народну казку. Читання казки.

Гречаний Кролик

(Мексиканська народна казка)

Жив-був Кролик, дуже скромний і ввічливий. Одного дня, вдосталь наївшись капусти на селянському городі, він зібрався додому, але раптом помітив Лисицю. Вона поверталася в ліс. Їй не вдалося вкрасти курку із селянського двору, і вона була дуже сердита і голодна.

У Кролика затремтіло серце. Бігти, але куди? І Кролик швидко кинувся до печери. Він не знав, що там чекала на нього інша небезпека – у печері оселилася змія. Кролик, проте, був добре вихованим і знав, що без дозволу в чужий будинок ходити не можна. «Потрібно поздоровкатися, - подумав він, - але з ким?»

Печерою, звичайно!»

І, сівши на задні лапки, Кролик ввічливо сказав:

-Здрастуйте, добра печеро! Дозвольте мені, будь ласка, увійти.

Як же зраділа Змія, почувши голос Кролика! Вона дуже любила кроляче м'ясо.

-Заходьте, заходьте ш-ш-ш! – відповіла вона, бажаючи обдурити Кролика. Але Кролик по голосу прекрасно зрозумів, з ким має справу.

-Пробачте,що я потурбував вас,- сказав він. – Я зовсім забув, що мене чекає Кролиця! До побачення! – і кинувся що духу бігти геть.

Прискакав Кролик у свою нору і подумав про те, що ввічливість ніколи ще нікому не зашкодила. Змія ж згорнулася в клубок і пробурчала:

-Краще б я йому не відповідала! Ох вже ці гречані Кролики! Потрібно ж було йому просити дозволу увійти!

Запитання до учнів: Чи сподобалась вам казка? Чого вона навчає? А вам колинебудь допомагала чемність?

Вправа «Знавці ввічливих слів»

- А зараз я перевірю, чи знаєте ви ввічливі слова. Ми говоримо ці слова від усього серця, тому я дам вам іграшку- серце, а ви будете передавати її по колу, у кого в руці з'явиться серце, той говоре ввічливе слово.

- Молодці. Скільки ввічливих слів ви назвали. Намагайтеся не забувати ці чарівні слова і використовувати їх у своїй мові частіше. - Поїхали далі. Наступна станція "*Класне містечко*" (Слайд2.) - Вам подобається наш клас?

А можете сказати, який саме наш клас? (Відповіді учнів: Великий, яскравий, затишний, світлий, чистий та ін..)

- Чи робити ви щось, щоб наш клас був чистий та затишний?

Діти: У нашому класі є чергові?

- Що вони роблять?

(Відповіді учнів: Витирають дошку, поливають квіти, стежать за дисципліною, допомагають вчителю.)

- Зараз наші чергові розкажуть про правила поведінки в класі. А ви намагайтесь їх запам'ятати.

*1.Парта - це не ліжко, і
на ній не можна
лежати. Ми повинні не
забувати,*

Спинку рівенько держати.

- Не ламайте меблі, бережіть свою парту не шкрябайте та не пишіть на ній.

*2. Вчитель запитає - встань
Коли він дозволить сісти -
сядь. Відповісти хочеш, не
шуми, А тільки руку підними.*

-Діти, ввічливість проявляється і в поведінці людини. Це є додатком до чарівних слів.

-Рухаємося далі. Третя зупинка *"Весела перерва» (Слайд 3.)*

Зараз послухайте уривок вірша Надії Красоткіної « *Казка про Михайлика та Горе-лихо»*

А, як дзвоник залунає

На перерву час іти.

Мишко на партах вже стрибає,

Почина когось трясти.

То потягне за косичку,

То з перил по сходах мчить,

То розбризкає водичку

Й стрімголов кудись

летить. То він дошку

розмалює, Та вазони

поскида. Каже він, що

так жартує, Ну, не

хлопець, а біда!

То книжки порозкидає,

Дітям зошити порве,

То стілець візьме зламає –

Так у школі він живе.

-Діти, подобається вам поведінка Михайлика?

Навіщо в школі дається перерва?

(Відповіді учнів: Підготуватися до наступного уроку, сходити в їдальню, відпочити та ін.)

Як слід вести себе на перерві?

1. Виходити з класу лише після того, як дозволить вчитель.
2. В коридорі, не можна бігати, кричати, влаштовувати бійку.
3. Можна поговорити з друзями, почитати книгу, розгадати кросворд.
4. Під час перерви можна пограти в тихі спокійні ігри.

-Давайте зараз пограймо в одну з таких ігор. *"Гра на увагу"*.

-Я буду давати вам команди і ввічливо просити їх виконувати використовуючи чарівне слово *"будь ласка"*. Якщо *"чарівне"* слово не скажу, то нічого не робіть, а якщо почуєте *«чарівне»* слово, тоді команду виконуйте. Готові?

- *Встаньте.*

- *Встаньте, будь ласка.*

- Підніміть руки в гору.
- Підніміть руки вгору, будь ласка.
- Помахайте руками як дерева.
- Помахайте руками як дерева, будь ласка.
- Перестаньте махати руками.
- Перестаньте махати руками, будь ласка.
- Пострибайте.
- Пострибайте, будь ласка.
- Не стрибайте.
- Не стрибайте будь ласка.
- Сідайте.
- Сідайте, будь ласка.
- Молодці діти.

- Поїхали далі. Наступна станція «Бібліотека» (Слайд 4.)

- Що знаходиться у бібліотеці? (Книги.)

- Ви любите читати? В нашій школі теж є бібліотека, ви вже записалися до нашої бібліотеки, берете книги додому і читати їх.

- І ви знаєте, як поводитись з книгою?

(Відповіді дітей: Потрібно мати книги в чистоті, не можна перегинати листи, потрібно перевертати їх за верхній кут, не можна виривати листи, писати на книзі.)

-Послухайте правила поведінки у бібліотеці:

С. Маршака "Якщо ви ввічливі"

*Якщо ви ввічливі,
То ви, у бібліотеці
Шевченка та Франка
Візьміть не назавжди.*

І якщо ви

Ввічливі, Ви

*книжечку повернете В охайній, незамазаній Та
чистій палітурці. -Що означає "брати не
назавжди?"*

(Відповіді дітей: Потрібно повернути книгу в призначений час.)

-Якою повинна бути книга? (Відповіді дітей.) -Не варто забувати ці правила.

-Наступна станція "Їдальня» (Слайд 5.)
А ось яку шкідливу пораду дає нам Р.Остер.

*Якщо руки за обідом Ви
забруднили салатом.
І соромитесь об скатертину
Пальці витерти свої.
Опустіть непомітно
Їх під стіл, і там спокійно
Витирайте руки
Об сусідські штани.*

-Чи прислухаємося до поради автора цього вірша? Чому порада називається "шкідливою"?

Які правила поведінки в їдальні, ви знаєте? Що б ви порадили однокласнику?
Відповіді дітей:

1. Не сміятися, не розмовляти занадто голосно, не кричати.
2. Вийти зі столу мовчки, кажучи: "Спасибі".
3. За столом сиди прямо, не клади лікті на стіл.
4. Їжте повільно, але не занадто повільно.
5. Не говоріть з повним ротом.

- Ці правила запам'ятати не важко, якщо виконувати їх постійно.

- Ось ми з вами доїхали до останньої станції «Роздягальня» (Слайд 6.) - Ви знаєте, що в роздягальні є свої власні правила. Чи можете ви назвати їх?

Відповіді дітей:

1. Одяг потрібно вішати на своє місце.
2. Не можна лізти до чужої кишені.
3. Якщо в роздягальні багато людей, треба почекати, щоб не створювати натовп.
4. Не можна сміятися занадто голосно та кричати.

- Наша подорож по країні «Шкільних правил» закінчилася.

- На яких станціях ми побували?

- Що нового ви дізналися?

-Я дуже сподіваюся, що наша подорож вам сподобалась, і ви завжди будете пам'ятати і дотримуватися всіх правил поведінки в школі.

- До нових зустрічей!